

NAPOLEONOV VOJSKOVODA MARMON U BOKI (Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont duc de Raguse)

Rođen je 20. jula 1774. u Chatillon-sur-Seine, gradiću u sjevernom vršku tadašnjeg Burgunskog vojvodstva (danas u Francuskoj kod Dižona) kao jedinac. Djetinjstvo je proveo na tamošnjem dvoru svoje ugledne plemićke porodice, koja je starijim prezimenom Vies bila porijeklom iz Nizozemske, ali se već tri stoljeća ranije naselila u Burgundiji. U toj tradicionalno vojničkoj porodici životni put bio mu je unaprijed određen.¹

Iz artiljerijske škole, gdje se odlikovao svojim naučno-egzakt-nim razmišljanjem, izišao je 1793. godine sa činom poručnika: skoro neposredno dospjevši zatim u opsadu Tulona, gdje je svojom hladnokrvnom smjelošću obratio na sebe pažnju Napoleona Bonaparte — komandanta ove opsade — koji je baš, tu posvjedočio, takođe prvi put, svoj vojnički genij. Uzevši ga kasnije za adutanta, Marmon je na očigled Napoleona imao prilike da se dalje ističe, prilikom pohoda na Italiju 1796. godine: najprije kod Lodijsa — za što ga je Republika odlikovala počasnom sabljom — zatim 5. augusta u borbama kod Castiglione lično je odlučio pobjedu,

¹ Biografski podaci uzeti su, pored ostale još posebno naznačene literature, iz «Nouvelle Biographie Générale» (33. leksički tom), izd. Firmin Didot Frères u Parizu 1860. Druga ranija literatura koja za ovaj rad nije primijenjena: L. de Loménic: «Galerie des Contemp. illustres», tom V; «L' Illustration» 20, 3. 1852; Sarrut et Saint-Edme: «Biogr. des hommes du Jour» I tom, 2. dio str. 148; «Biogr. nouv. des Contemp.»; «Biogr. univ. et portat. des Contemp.»; Thiers: «Hist. de la Révol. franç. et Hist. du Consulat et de l' Empire»; Vaulabelle: «Hist. des deux Restaurations»; Lamartine: «Hist. de la Restauration»; «Mémorial de Sainte-Hélène»; Méneval: «Napoléon et Marie-Louise, souvenirs historiques»; «Mémoires tirés des papiers d' un homme d' Etat»; Fabvier: «Journal des Operations du 6. corps pendant la campagne de France en 1814»; Bourienne: «Mémoires»; Ducasse: «Correspondance du roi Joseph»; De Bardi: «Du Rétablissement de la Royauté»; Baron Fain: «Manuscrit de 1814»; «Victoires et Conquêtes des Français»; Pons de l' Hoault: «Bataille et capitulation de Paris»; «Le maréchal Marmont, duc de Raguse, devant l' histoire»; Constant: «Mémoires»; Elias Regnault, «Hist. de Napoléon»; Ernoul: «Hist. de France sous Napoléon»; Mauduit: «Derniers Jours de la grande Armée»; Général Pelleport: «Souvenirs»; Gourgaud:

na čelu svoje artiljerije; a 14. decembra je na juriš zadobio mostobran San Giorgio kod Mantove. Nakon ovog podviga Napoleon ga je poslao da lično osvojene 22 protivničke zastave sam preda direktorijumu u Parizu — pa je tada unaprijeden za generala.

Tek dvadesetdvo­godišnji mladi general se 1798. godine oženio Hortenzijom Perego,² ćerkom uglednog bankara, kome je Napoleon svojevremeno povjerio osnivanje Francuske banke. Brak se iz dosta razumljivih razloga nije razvio sretno — pošto je dama preferirala pariški život. Ipak je Marmont kasnije zabilježio: »Volio sam svoju ženu, ona mi je poklonila svoju mladost.« Iste godine Marmont već učestvuje u pohodu na Egipat: Ističe se u desantu na Maltu; u bitci kod piramida uništava korpus elitnih mameluka; a za vrijeme Napoleonove ekspedicije u Siriju drži Aleksandriju, pod najtežim uslovima oskudice i kuge, protiv koncentrisane opseade engleskih, turskih i ruskih snaga. Nakon povratka, doprinosi uspjehu Napoleonovog državnog udara od »18. brumaire« (novembra 1799), te stiče članstvo u novoorganizovanom državnom savjetu Francuske. Zatim, 1800. godine Marmont ponovo učestvuje u pohodu na Italiju: Organizuje transport artiljerije tokom čuvenog Napoleonovog prelaza preko zavejanih Alpa, da bi zatim komandujući istom artiljerijom kod Marenga, vidno doprinio odlučivanju te važne bitke. Na kraju ove kampanje, u januaru 1801, povjereno mu je vođenje pregovora za primirje sa Austrijancima, kojom prilikom je isposlovao najpovoljnije uslove za Francusku, što je Napoleon bez riječi potpisao.

Zatim je Marmont imenovan za prvog inspektora artiljerije, te unosi velika poboljšanja u organizaciju, tako da se govorilo: »njegova će artiljerija jednog dana zagrmiti svijetom.« To se brzo počelo ostvarivati: Krećući se Napoleonom na otsudni udar protiv Austrije, 1805. godine prelazi Rajnu, proslavlja se kod Ulma, te kao komandant 2. korpusa Velike armije uzima svoj dio u čuvenoj »bitci tri cara« kod Austerlitza (Slavkov kod Brna), gdje su Austri-

»Bourienne et sous erreurs«; Véron: »Mém. d' outre-tombe«; Saint-Beuve: »Causeries du lundi«, VI tom; Cuvillier-Fleury: »Dernières études histor. et littér.« II tom, str. 120; Rapetti: »La défection de Marmont en 1814«; Planat de La Faye: »Le prince Eugène en 1814«; Tascher de la Payrie: članak u »Le Moniteur« 5. 3. 1858; Laurent de l' Ardèche: »Réfutation des Mémoires du duc de Raguse«. Iz našeg aspekta najneposrednija literatura je od D. Milakovića: »Istorija Crne Gore« izdata u Zadru 1854. Znatno kasnije, 1922, kompilirao je Dr. L. Tomanović — sudija u Herceg Novom — iz slijedećih djela: T. Erber: »Storia della Dalmazia del 1797 al 1814«, Zadar 1892; F. Visković: »Storia di Perasto — Raccolta di notizie e documenti« Trst 1898; Kirchmeier: »Ragusa — La caduta della Repubblica a la lotta dei soldati di Napoleone colla flotta russa, i Montenegrini e Crivosiani pel possesso delle Bocche di Cattaro« Zadar 1900; Dr. V. Dorđević: »Crna Gora u Rusiji«, Srpska Kr. Akad. 1914. Posljednje obuhvatno djelo je od P. Saint-Marc: »Le maréchal Marmont« Pariz 1957.

² Jean Lhomerc: »Le banquier Perregaux et sa fille la duchesse de Raguse«, Pariz 1926.

janci — uprkos potpori Rusa — do nogu potučeni. Pošto je Austrija u decembru potpisala mirovni ugovor u Bratislavi, ustupivši Francuskoj svoje italske teritorije zajedno sa Tirolom i Dalmacijom, Marmon je upućen na Jadran kao glavnokomandujući tamošnjih snaga. I to, u prvom redu, da raskrči ratno stanje sa Rusima i Crnogorcima kod Dubrovnika.

Situacija koju je ovdje zatekao, tretirana je već detaljnije u ovom Godišnjaku, iz neposrednog francuskog izvora.³ Ukratko: Zahvaljujući baš Napoleonu, Austrija je 1797. godine zadobila teritorije Mletačke republike, ali je sada morala pristati na otstupanje istih. Ovo je izazvalo nemir u Boki gdje je stanovništvo, poduprto Crnogorcima, zatražilo intervenciju ruskih trupa, stacioniranih na Krfu, protiv predstojeće francuske okupacije. Rusi su se odazvali, pa su već u martu 1806. godine zauzeli tvrđave u Boki, a zatim je rusko brodovlje počelo uznemiravati Dubrovnik pa je privremeno čak zauzelo i Korčulu.

Uprkos ovom, francuski general Loriston se krajem maja iskrcao u Stonu sa nešto više od hiljadu vojnika, pa je zauzeo Dubrovnik i Konavle. To je izazvalo napad iz Boke — Crnogoraca, Bokelja i Rusa — tako da su Francuzi 17. juna bili satjerani u zidine Dubrovnika, držeći osim toga još jedino otok Lokrum. Najzad, iz Dalmacije je 6. jula prispio u pomoć general Molitor sa jednom divizijom vojske: na što su se opsadivači povukli u Boku — pa je sklopljeno primirje sa ruskim admiralom Senjavinom.

Marmon je stigao u Dubrovnik početkom augusta, doveo je i druga pojačanja, tako da je raspolagao ukupnom snagom od 8 — 10.000 vojnika. Dočim se na bokeškoj strani skupilo 5000 ruskih vojnika uz 3000 naoružanih Crnogoraca i 2000 Bokelja. Marmonove trupe su zatim 2. oktobra prodrle preko Debelog Brijega, postigavši borbeni uspjeh u Sutorinskom Polju, ali nisu opsjele Herceg-Novi, nego su se nakon paljevina po Igalu i Topli opet povukle. Povod za ovaj sukob slijedio je iz spetljane političke situacije uslijed nepotpunog izvršenja bratislavskog mirovnog ugovora; a pošto je Marmonu stigla naredba da osigura Dubrovnik od daljnjih napada, pa da težište svojih djelovanja premjesti u Dalmaciju, gdje je opet prijetila opasnost od Austrije. Francuski udar do Herceg-Novog izazvao je zaista izvjesnu demoralizaciju u Boki, koju su Crnogorci zatim uglavnom napustili. Marmon je, do svog odlaska u novembru, još izvršio učvršćivanje dominantnih položaja poviše Dubrovnika i obezbijedio komunikaciju sa Stonom. U svoj glavni stan u Splitu, ušao je zatim sa pobjedničkom fanfarom.

Čini se da se Marmon u ovim krajevima ubrzo počeo osjećati vrlo dobro, ne tražeći povratak u Francusku. Tome je doprinijela

³ Jovan I. Martinović: »Dva svjedočanstva o Boki Kotorskoj s početka XIX vijeka« — Boka br. 3/71 — sadrži prevod suvremenog dokumenta pronađenog u arhivu Venecije.

valjda i romansa sa mladom, izuzetno lijepom i vrlo privlačnom ženom generalnog providura Dalmacije, Dandola, u Zadru. Ta plavokosa Mlečanka se takođe odusevila za naočitog i istaknutog oficira Imperije.⁴ Inače, dok su Zadar i Split predstavljali više neke privredne centre, Dubrovnik je postao prihvatilište za bogat život i slatki nerad. Marmonov kvartir u kneževom dvoru bio je uređen kao raskošni saraj nekog sultana: posvuda divani za odmaranje, ali i podjednako za zabave i balove. Dubrovčani su francusku vlast uglavnom primili sa rezignacijom.⁵

Uskoro je tilzitskim mirom prestalo ratno stanje između Francuske i Rusije, pri čemu je potvrđen član bratislavskog ugovora o prepuštanju Boka Francuzima, te je general Loriston 10. augusta 1807. mirno mogao podići trikoloru na Španjoli, još u prisustvu Rusa. Zatim je i Marmon posjetio Boku, organizujući francusku upravu. Teritoriju je podijelio na tri »kantona«: kotorski, novljanski i budvanski, pri čemu je u Kotoru zasjedao »Kraljevski delegat« za čitavu pokrajinu (ova upravna podjela zadržala se oko 150 godina!), pošto je Boka — kao i cijela Dalmacija — pripojena tzv. »Kraljevini Italiji« sa sjedištem u Milanu. Tom prilikom se Marmon poblize upoznao sa strukturom Bokelja, pa se u Kotoru začudio nesrazmjernosti katoličkih stanovnika, sa njihovim brojnim crkvama i manastirima, naspram samo jedne pravoslavne crkve. Da bi ovo donekle popravio, ustupio je ženski benediktinski samostan pravoslavnoj crkvi. Postavio je u Kotoru tribunal sa dva suca, a u Herceg-Novom i Budvi pomoćne mirovne sudove. U Dobroti je najzad imao i dosta prijazan susret sa vladikom, što je organizovao ruski civilni upravljač.

Krajem iste godine Marmon dobija od imperatora Napoleona I titulu vojvode od Dubrovnika, nakon čega je 31. januara zauvijek ukinuo Dubrovačku republiku. Ovo ima toliko veze sa Bokom, što je zatim zaokružena dubrovačko-kotorska upravna oblast sa jednim zajedničkim administratorom, koji je bio potčinjen vojnoj vlasti. Marmon je i dalje dolazio u Boku, takođe i radi sastanaka sa vladikom, pa se zna da mu je u maju 1808. Perast trebao prirediti gozbu za 25 osoba, sa srebrnim priborom i svijećnjacima. Na ove posjete se svodi i osnivanje pozorišta u Kotoru.⁶

Ratno stanje sa Austrijom obnovilo se 1809. godine. Marmon sakuplja svoj armijski korpus pa prodire u Hrvatsku, potiskujući

⁴ Robert Christophe: »Les amours et les guerres de maréchal Marmont«, Pariz 1955.

⁵ Koga interesuje atmosfera prevrata Dubrovačke republike, najugodnije će steći jednu kritičku obojenu sliku o tome, ako prilikom Ljetnjih igara pogleda dramu »Dubrovačka trilogija« od Iva Vojnovića (1857—1929).

⁶ Rasuti podaci o Marmonovim posjetama Boki, pored njegovih dalje citiranih memorija, zatečeni su prilikom listanja ove literature: »Kotor«, Zagreb 1970; P.V. Kovačević: »Istorija bokeljskog pomorstva«, Kotor 1976; te u godišnjaku Boka br. 8/76 u člancima K. Milutinovića i D. Antovića.

pred sobom dvostruko jače austrijske snage. I sam lako ranjen, 23. maja ulazi u Gospić, ali nastavlja da tuče Austrijance preko Otočca, progoneći ih u stopu do Rijeke. Bez da je tu rasčistio situaciju, okreće se na Grac, gdje se spaja sa glavninom francuske armije, a 28. juna stoji lično pred Napoleonom kod Beča. Slijedi odlučna bitka kod Wagrama, radi prelaska preko Dunava: Marmon odmah zatim obrazuje prethodnicu na suprotnoj obali. Oštro umnom analizom mogućnosti, hitro otkriva novu tačku koncentracije Austrijanaca kod Znojma: neizmjerne, još nesređene mase trupa, artiljerije i materijala. Umjesto da, po naređenju, tu sačeka prispijeće francuskih trupa, on napada i istovremeno nudi primirje — što Austrijanci prihvataju: Napoleon mu za ovo na licu mjesta pruža maršalsku palicu.

Bečkim mirom od 14. oktobra, izvedeno je zaokruženje francuskih posjeda na Balkanu i to — obuhvaćeno jednom novom kraljevinom zvanom Ilirija — sakupljene su Slovenija, Gorica i Istra, te znatni dio Hrvatske, i Dalmacija do Paštrovića. Za vrhovnog guvernera svih ovih oblasti postavljen je Marmon. Napoleon ga je pri ovom — poznavajući njegove nesretne intimne okolnosti — znatiželjno upitao: šta namjerava činiti sa vojvotkinjom za onih godina, koje sada treba da provede u svojoj novoj prestonici — Ljubljani. Marmon je samo kratko odgovorio: »Sire, povećću je«. Uspostavljanje novog dvora Ilirije, uslijedilo je velikim selidbenim konvojem iz Pariza, s time što je u Trstu stvorena i zimska rezidencija. Međutim, kada je prva dama Ilirije povedena da upozna svoje podanike — razbolila se u Dubrovniku. Zatim se vratila u Pariz, jer joj kao jadranska klima ne godi.

Ostavši opet sam, maršal se ozbiljno posvjećuje upravi povjerenih mu zemalja: stvara efikasnu administraciju, sređuje prosvjetno pitanje i osniva škole (Kotor dobija gimnaziju u januaru 1811), uvodi građansko pravo i reorganizuje sudstvo, katastrira zemljišta i zameće uslove za novo zanatstvo i industriju. Obzirom na rusku a zatim englesku blokadu Jadrana, intenzivno se brine za kopneni saobraćaj i gradi ukupno 300 km. koljskih puteva i mostova. I Boka je dobila svoju prvu cestovnu vezu, koja je dosegla do Kumborskog Kanala, a bila je poboljšana i veza između Kotora i Budve. Marmon se ponaša kao prijatelj naroda, a svoju najveću popularnost stiče baš ovim gradnjama.

Ali je, za sve ovo, imao premalo vremena na raspoloženju — svega 18 mjeseci. Imperator ga je već 1811. godine premjestio u Portugaliju, da tamo zamijeni maršala Masena, koji je bio podlegao Englezima. No ni Marmon na kraju nije imao više sreće: u julu 1812. godine (Napoleon baš tada maršira na Moskvu) vodio je neuspješnu bitku u Španiji kod Salamanke protiv Wellingtona, kojom prilikom mu je teško ranjena desna ruka. Još prije nego što je ozdravio, pozvan je u Njemačku da učestvuje u bitkama koje su tu dalje mljele Napoleonovu moć. Zatim, u borbama na terito-

riji Francuske dijelio je skoro sve bitke, braneći najzad stopu za stopom duž Marne, do samog Pariza, gdje je onda nepokolebljivo štitio istočni dio grada. Ali 30. marta 1813. naveče, Napoleon ga je pozvao da napusti položaje i povuče se do Fontenebla, gdje se i on sam bio sklonio.

Tu se međutim Marmon neočekivano upustio u tajne pregovore sa protivnikom — ponukan i Napoleonovim ministrom Talejranom (Talleyrand) — čime je izgleda radikalizirao uslove imperatorove abdikacije, u korist Burbonske kraljevske kuće. Stoga su ga bonapartisti smatrali izdajnikom. Marmon ovo pravda besmislenom zadrtošću Napoleona u ta zadnja vremena, kojom je još samo škodio Francuskoj. Zatim je 1815. godine kralj Luj XVIII potvrdio Marmonova dostojanstva i čin, imenujući ga za pera Francuske, postavivši ga ujedno za komandanta svoje tjelesne garde. Prilikom stupanja na presto ruskog cara Nikole, 1826. godine, bio je upućen u Petrovgrad, da kao vanredni poslanik prenese pozdrav francuskog kralja. Poslije toga, do 1828. godine, vodi mučnu razvodnu parnicu sa Hortenzijom. Najzad, po naredenju kralja Karla X 1830. godine preuzima komandu prvog korpusa armije, radi pacifikacije revolucije u Parizu, pa pošto u tome nije imao uspjeha, emigrirao je iz Francuske zajedno sa kraljem. Ostao mu je još samo povučen život, zasijenčen baš kontroverzijama oko tzv. »La défection de Marmont«.

Ovaj pojam izražen je tako titulisanom studijom M. Rapetti-a, koji maršalu inače priznaje izvanredne ljudske osobine: Marmon je trijumfirao — piše autor — po relacijama jednog svjetskog čovjeka. Imao je plemenitu, produhovljenu fizionomiju. Bio je vrlo obrazovan, pričao je sa šarmom, zadivljavao, opijao. Njegova sasvim uvjerljiva superiornost navodila je na respekt. Djelovao je obavezujući ali dobrostivo. Ponckog je doduše povrijeđivao svojom uzvišenošću, ali je to ublažavao njegov ljubazni ili briljantni karakter. Napoleon ga je nazivao Marmon I. Veoma se sviđao ženama, a sam je smatrao da surov vojnički život treba izgladivati svakodnevnom konverzacijom u ženskom društvu. Nagrađivao je poštene i lojalne ljude. Nije tražio oprostaja, samo je insistirao na respektiranju svojih razloga, kao što je i on činio prema svakom. Sam Marmon je rekao za sebe: »Ja sam Edip modernog doba, stalno me progoni neka sudbina, da činim suprotno od onoga što hoću.«

Uglavnom je boravio u Beču i Veneciji (tj. u tadašnjoj Austriji) ali je dosta i putovao: pored Engleske i Spanije, po Mađarskoj i Erdelju, južnoj Rusiji, na Krimu i Azovskom moru, za Carigrad i po Maloj Aziji, u Siriju, Palestinu i Egipat. U Veneciji je još morao doživiti da mu djeca, što su se tamo igrala po rivi, stanu dovikivati: »Ecco collù ga tradi Napoleone!« Ostalo mu je samo da se krupnim koracima udalji od te spontane optužbe svog zdvojnog djela. Tu je i umro, u Veneciji 3. marta 1852.

Ostavio je za sobom obiman literarni opus: Pored vojnih traktata štampani su mu i putopisi u 4 toma, u Parizu 1837. godine. Kao izvanredan izvorni istorijski materijal važe njegovi «Mémoires du duc de Raguse» u 8 tomova, štampani posthumno u Parizu 1856. godine. Ti su izazvali veliku pažnju, pa i ljutite napade. Mi ćemo izlučiti samo detalje što se tiču Boke.

*

Jedan njemački prevod Marmonovih memoara⁷ povezan je u 4 toma: Prvi tom, sa kojim ćemo se ovdje baviti, sadrži i uvodna objašnjenja. Prevod je izvršen neposredno sa jednog prepisa originalnog manuskripta, kojeg je Marmon lično povjerio vojvodi Palfi (Pálffy) u Mađarskoj — te je potpuno vjeran svom originalu. Marmon je svoj rad izdijelio na 28 «knjiga», tj. većih poglavlja, sa označenim godišnjim periodizacijama. Izdavač Aug. Stein, u svom prigodnom komentaru uz ovo kaže: «Oni što su poznavali ovog neobičnog čovjeka, vjerovaće da čuju govoriti baš njega lično, prilikom čitanja ovih, u povučenom miru dugo promišljenih bilježaka.»

Prevodilac Carl Goldeck — uvjeravajući u savjesnu vjerodostojnost svog rada — u uvodu daje još neke karakteristike Marmonove ličnosti. Ističe, već zbog stvarno otmjenog porijekla, njegovu vaspitno stečenu razliku prema ostalim vojničkim kolegama, od kojih je samozvani car Napoleon I počeo graditi oko sebe novi aristokratski krug. Maršal Marmon vojvoda od Dubrovnika, stoji usred tog doba žigajućih sabalja i topovske grmljavine, kao zaista sjajna ličnost. I on je bio vojuik, ratnik do dubine svoje duše. Rat ga je privlačio kao takav: rat i težnja za slavom bili su mu životni element. Jednom prilikom, jedan bezznačajni njemački činovnik slučajno stupivši u salu njegove štabske konferencije, svjedočio je 1805. godine o ovakvoj sceni: «Pri dugačkom stolu, majestetično kao bog ratnika, sa ugljeno crnom bradom, sa velikim krstom Legije časti na grudima, sjedio je usred svog sjajnog štaba general Marmon. Činovnik je zastao kao ukopan: Mladi ljudi što su stajali oko generala, u snazi te mladosti i punoći svojih pojava, u svoj gizdavosti uniforma, činili su se svi kao rođeni heroji. Živahnost i plamen što im se iskrila u očima, djelovala je kao sijevanje samog boga rata. A on, mladi vojskovođa, što je tu zapovjedno sjedio, ponosno i usplamtjelo, u bogatoj zlatom izvezenoj uniformi — izgledao je najsrećnijim među svim smrtnicima.»

⁷ A. Marmont: «Memoiren des Marschalls Marmont — Herzogs von Ragusa» Potsdam 1857. Prevodilac na kraju napominje da nije raspolagao završnom «knjigom», jer je zadnji dio rukopisa bio izgubljen. Njemački prevod se tako završava 1841. godinom.

Zahvaljujući dobrom uzgoju i nadmoćnosti svojih manira, što obično odsudno utiču na nečiji pogled na svijet, Marmon ima i jednu znatizeljnu, praktičnu narav koja — odmah nakon uzbuđenja u bitkama — pažljivo sluša diskusije naučnih pratilaca armije, o znamenitostima Rima ili o tajnama egipatskih piramida. Ovaj interes za proširenje svog obrazovanja nije ga nikada napustio, što se ogledalo i u revnosti sa kojom je uvijek zahvatao u učene stvari, kao i u usrdnom ophođenju sa ljudima od nauke, te u respektu sa kojim je o njima govorio. I obratno: izgleda da je u vojnim krugovima Marmon tretiran sa manje entuzijazma nego baš od strane junaka nauke toga doba. Bio je vrlo tačan, discipliniran i uz to i izvrstan organizator. Ništa mu nije bilo mrže od dosade — odnosno — zamijerao je ljudima što se dosađuju: »ne treba biti budala« (il ne faut pas être imbécille) bila mu je uzrečica. Ko ima vremena, treba da se obrazuje, pa neće imati problema sa tim vremenom. I dok on nemilosredno udara po šarlatanstvu onog doba, za njega samog važe osobine jednog »honnête homme«, u starom i najboljem smislu: njegova nesebičnost, pravednost i humanost leže iznad svake sumnje, o čemu se svaki nepristrasni čitalac može prosto posvjedočiti baš iz njegovih Memorija. Čak ni napadači ovog djela ne osporavaju te osobine.

Sve ove osobine treba skupiti, da bi se Marmon mogao okarakterisati u odnosu na svog imperatora. Može se smatrati, da je on jedini sačuvao izvjestan samostalan stav prema Napoleonu. Doduše i drugi su se protivili i kritizirali, ali je samo on oduvijek raspolagao takvom osnovom, koja se nije poklapala sa cijelom imperijom, a izražena je ovim maršalovim riječima: »Dok je on govorio ‚sve za Francusku‘, služio sam mu sa entuzijazmom; kad je rekao: ‚Francuska i ja‘, služio sam mu revno; kad je kazao: ‚ja i Francuska‘, služio sam mu pokorno. Tek kada je glasilo: ‚ja bez Francuske‘, odrekao sam ga se«. Naravno: možemo kazati da su ove Marmonove rečenice svojevoljne — vojnici što su još i kod Waterlooa ginuli za Napoleona, bili su sigurno drugog mišljenja — ostaje međutim da se cijeni Marmonov čvrst karakter, koji ga je držao na visini tih uvjerenja kroz čitavi nemiran život. A treba mu odati počast za plemenito nošenu nesreću — ili možda za nesrećnu grešku? O izdaji, u koju izgleda ni imperator sam nije bio uvjeren, ne može se na ovaj način govoriti.

Čitalac Memorija može naći razjašnjenja za mnogo što-šta, pri čemu lektira postaje još interesantnijom zbog brojnih protivljenja: baš tu se pruža prilika za samostalne studije i istraživanja. Bez sumnje, Marmonu pripada prvo mjesto među tadašnjim francuskim piscima vojnih memoara. On izlaže prosto kao vojnič, ali ipak poletno. Služi se brojnim finim zapažanjima karaktera opisanih osoba, a pojedini opisi su mu izvrsno uspješni. Piše interesantnom promijenljivošću živog pričanja, kritike su mu prodorne, a

izlaganje jasno i istovremeno bogato, uz poneku uvijek novu anegdotu. Sve to čini ovo obimno djelo ugodnim za čitanje. Iznad svega međutim imponira jasnost sa kojom on sve sagledava, uz mir sa kojim sređuje sav taj čudovišni materijal. Historijska vrijednost djela je sasvim čvrsta. Oslanjajući se na istinu, kojoj je svojim djelom baš služio, Marmon je zadivljujućim mirom izdržao sve ogorčene napade protiv svojih stavova, prepuštajući konačnu presudu vremenu i pravednom pokoljenju.

Ko je oko 1850. godine živio u Beču i Veneciji, tome je prilikom šetnji po bastionu ili po rivi sigurno upao u oči jedan krupan gospodin, čija je čitava pojava zračila onu neobjašnjivu važnost i spoljnu sigurnost, koju može da izrazi samo jedna riječ: »impozant«. Miran i odmjeren korak svjedočio je o tome, da je taj čovjek bio gotov sa svojim životom, da još gleda samo natrag iza sebe i da ništa ne vidi pred sobom, za što bi vrijedilo požuriti. Bio je viši od običnih šetača, snažnog struka, pokreti odmjereno laki i spretni — izdavali su negdašnjeg konjanika i vojnika. Uvijek pravo uzdignuta glava bila je nešto premalena za visok stas, ali značajne crte lica, velike oči i izvrsno izgrađeno čelo, činili su ovo neprimjetnim. Lice, ma da već prosijedeno, nije dozvoljavalo ocjenu starosti, pa je svak više vjerovao da ima jednog vatrom prerano okaljenog vojnika pred sobom, negoli pravog starca. I bio je — baš po želji — pošteđen od onemoćanja. Kada mu je naglo pozlilo na trgu Sv. Marka, pa je odveden kući, nije htio leći ni u krevet, nego se u pravom smislu riječi borio sa smrću: hrabar i u ovoj borbi, umro je takoreći na nogama. Doživio je starost od 77 godina, poštovan i ožaljen od svih koji su ga poznavali, pa je nedostajao i u društvenom životu oba kulturna grada. Sahranjen je, po želji, u Francuskoj.

* * *

Prelazimo na njegovu ostavštinu uspomena iz Boke i okoline: Pristupamo tome ukratko sa gore već citiranim stanjem oko Dubrovnika, pred njegov dolazak ovamo. Marmon počinje svoja sjećanja u »devetoj knjizi«, maršem generala Molitora, koji je sa jednom divizijom bio poslat na zauzimanje Dalmacije. Taj marš je bio isuviše polagan, uslijed neobično loših puteva i rđavih vremenskih prilika: tako nije mogao preuzeti Herceg-Novi i Kotor do roka označenog bratislavskim ugovorom: 15. februara 1806. Ovo su iskoristili Rusi da se umiješaju u Boki, pošto je austrijski komandant sa svoje strane smatrao, da nakon tog roka više nije obavezan braniti tvrđave u ovom kraju. Stoga je francuski general Loriston, sa komesarskim ovlašćenjem za preuzimanje tvrđava, prepriječio preko mora iz Italije u svrhu kompenzacije stanja u Boki, tj. sa zadatkom da osvoji Dubrovnik. Pa da, po naredenju imperatora, zatim otuda vrši osmatranje Boke. Za samu Boku, Marmon primjećuje doslovno:

Taj mali kraj, čiji su stanovnici blagi, marljivi i inteligentni, ova oaza civilizacije usred mora varvarstva,⁸ vidio je u tom konfliktu u kojeg ga je bacila zla kob, opasnost da bi mu moglo opasti blagostanje.

Blizu Kotora leži Crna Gora, jedan vrlo teško pristupačan kraj. Njeno pravoslavno stanovništvo se oduvijek odupiralo Turcima i skadarskom paši. Marmon tu podvlači: *Rusija, čije namjere na istoku odavno postoje i čija se politika ni trenutka nije odvajala od toga pravca*, uspostavila je već od nazad dugo godina veze sa tom zemljom, vršeci to obično preko Srbije. Jedan »nadbiskup«, poglavar crkve, tu priznaje supremaciju cara svih Rusa. Ovu čast je tada vršio vladika Petrović, čovjek nadmoćnog duha i izvanrednog karaktera. Teritorija se dijeli na 6 »grofovija«: svako je naoružan i narod može da postavi oko 6000 strelaca. Vladika (tu Marmon prelazi na originalni naziv) ima duhovnu vlast, dočim o svem ostalom odlučuje narodna skupština, čija je glava isto taj vladika. Skupština svake godine određuje jednog »guvernera«. Svaka familija upućuje jednog »deputata« u skupštinu, koja se često sastaje. Tu imamo dakle, u jednoj još nerazvijenoj zemlji, jedan reprezentacioni ustav, kao što su i svi narodi nekada tako započeli organiziranje svoje vlasti. Može se zamisliti, kakav je utisak učinio na ove ljude prelaz ruskih suvozemnih trupa u Kotski Zaliv. Stare veze su još bolje učvršćene a ruski general je dobio čitavu armiju pod svoju komandu. Kroz srodnost jezika i vjere, uz činjenicu da Rusi ovaj narod zbog velike udaljenosti dođu mogu braniti, ali nikad podjarmiti, možemo shvatiti neizostavnu poslušnost Crnogoraca prema Rusima. Pa Marmon doslovno dodaje:

Osim toga stanovnici Kotora, čije su dvije trećine također pravoslavni i skoro svi pomorci, nisu se od naše vlasti nadali ničim povoljnom, pa su se i oni naskoro priključili Rusima.

Loriston je međutim u Dubrovčanima našao pokoran narod. Ali je zatim došlo do napada iz Boke, pa Marmon kaže da je to u cijeloj Evropi izazvalo senzaciju: baš zato je on tada dobio naređenje od nestrpljivog i uznemirenog imperatora, da krene za Dalmaciju i da uzme sa sobom tri pješačka puka iz Furlanije u sjevernoj Italiji. Naređenje je dobio 14. jula, pa je odmah drugi dan naveče otputovao. U Rijeci je međutim već saznao za uspješan napad Molitora na opsadivače Dubrovnika, pa se onda više nije žurio. U Zadru se sreo sa novoimenovanim generalnim providurom Dalmacije Dandolom, koga je već poznao iz ranijih pohoda na Italiju,

⁸ Iz daljnjih izlaganja Marmona, jasno proizilazi da on pod izrazima »civiliziran« ili »varvarski« ustvari podrazumijeva današnje pojmove »razvijen« i »nerazvijen« odnosno »zaostao«. Ovo naročito proizilazi iz njegove kasnije, vrlo diferencirane studije o bijedi naroda u unutrašnjosti Dalmacije. U svrhu izbjegavanja idejnih nesporazuma, mi ćemo u daljnjem tekstu, u ovakvim slučajevima upotrijebiti danas uobičajenu terminologiju.

i to kao nevaljalog spletkaroša. Dandolo je sada počeo isto činiti protiv Marmona, u kom je gledao svog konkurenta. Ipak se zadržao u Zadru, radi prijateljstva sa Dandolovom šarmantnom ženom, čime je podstakao i njegovu »talijansku« ljubomoru.

Marmon nije imao baš visoko mišljenje ni o podređenom mu generalu Loristonu: »bio je to jedan pošten i dobričina, ali veoma osrednjih sposobnosti, koji nijednom nije opravdao svoju sreću.«⁹ Prilikom prodara Crnogoraca u Konavle, na neoprezan način je protiv njih izaslao nekoliko detašmana, koji su bili potučeni, pa im po orijentalnom običaju posjekoše glave — čime je usplahirena i ostala francuska vojska. Loristonovih 4—5000 vojnika potučeno je u najvećoj gužvi, od 4—5000 Crnogoraca u pratnji svega 2400 ruskih vojnika. Inače, odlična utvrđenja Dubrovnika leže u podnožju Srđa, koji je morao biti osiguran jednom redutom. Ali Loriston nije u tom smislu ništa učinio: protivnik je zato mogao zauzeti položaje na tim uzvisinama, no umjesto da postavi razorne baterije pred zidine, izvukao je artiljeriju svom mukom na vrh brda. Bombardiranje otuda moglo je samo da zastraši djecu, i ostalo je bez rezultata. General Molitor je najzad stigao sa svega 3000 svojih vojnika: opsadivači su se pred njim povukli već nakon prve čarke, pa je Molitor tako uklonio opsadu sa manje vojske nego što je ležalo u samom gradu. Marmon zatim sa osmjehom piše, da spasilac ipak nije lako ušao u Dubrovnik. Loriston je bio naime zadržao sve kapije: ma da su to baš najjače utvrđena mjesta u zidinama, pa se na takva mjesta i ne juriša. Inače, u prilogu »10. knjige« Marmonovih memoara leži ovo pismo Loristona, datirano u Herceg-Novom 11. augusta 1806:

⁹ Postoji kritički osvrt na Marmonove zapise o Loristonu; Napoléon de Lauriston: »Observations sur le Mémoires de duc de Raguse«, kao i bilješka u »Le Moniteur« od 6. 7. 1857. Na svaki način: general Loriston je vrlo interesantan za nas, jer je dobro upoznao Boku. Pisao je aktuelne izvještaje, ali memoare nije ostavio. Već citirana francuska leksička biografija, skraćeno informiše o njemu ovako: Lauriston (Jaques-Alexandre-Bernard Law, marquis de), francuski maršal, rođen je u Pondichéry 1. 2. 1768. Revolucija ga je zatekla u rangu artiljerijskog kapetana: nije emigrirao, nego se borio u republikanskoj armiji, a bio je s Napoleonom i u Italiji. Zatim vrši diplomatske dužnosti u Daniji i Londonu, pa ratuje u koloniji Martinik, te je po povratku unaprijeđen u čin generala. Zatim prati Napoleona protiv Austrije, gdje je 1805. godine postavljen za guvernera grada Braunau. Naredne godine zauzima Dubrovnik sa 1500 vojnika, vršeći time represaliju protiv ruskog zauzimanja Boke. Tu se morao braniti protiv 15000 Rusa i Crnogoraca, poduprtih flotom od 6 linijskih brodova, 10 fregata ili brikova i 20 topnih brodića. Turci su bili saveznici sa Francuzima, pa su nekim u borbi zarobljenim Rusima odrubili glave, ma da im je Loriston nudio za njih otkup. Potom je, 19. 12. 1807. imenovan za generalnog guvernera Venecije. Naredne godine dobija titulu imperijalnog kanta i odlazi u Madrid, zatim učestuje u kampanji na Mađarsku, a kod Wagrama se naročito odlikovao kao komandant gardijske artiljerije. Ponovo vrši diplomatske dužnosti po Evropi, da bi 5. 2. 1811. bio upućen za ambasadora u Petrovgrad, pa je kasnije — još pred osvajanjem Moskve — pregovarao o primirju sa Kutuzovom. Tokom povlačenja iz Rusije, komanduje začeljem francuske kolone, potom u

Baš sam se, moj dragi Marmon, dogovorio sa admiralom Senjavinom o načinu kako treba obaviti predaju položaja i utvrđenja u Kotorskom Zalivu. Dan nisam mogao utvrditi, jer to gospodin admiral ne može učiniti bez državnog savjetnika Sankovskog, kome je povjerena sva civilna strana. Gospodin Sankovski je bolestan u Kotoru; ja sam pak naznačio admiralu, da njegova bolest ne može odugovlačiti izvršenje mirovnog ugovora, a dao sam mu do znanja i svoj stav o postupcima prema stanovništvu, kao i o izdavanju potrebnih proglašenja. Sutra u podne dobiću odgovor od gospodina Sausovića; tada ću utvrditi dan predaje i postaviti rok ruskim trupama za ukrcavanje, kao i za napuštanje luke nakon zauzimanja tvrđava sa naše strane.

Ovdje se moramo, moj dragi Generalu, odmah pojaviti sa dovoljnim borbenim snagama; duhovi su vrlo uzbuđeni, nemirni, pa i Rusi se brinu zbog ovog. Ali sa borbenim snagama ćemo ljudima neodložno imponirati. Vjerujem međutim da nam Rusi sa svojim izvještajima možda žele utjerati i strah. Ne može se računati s tim, da bi se ovdje našlo žita, mesa i vina; treba sve bez izuzetka dopremiti; stanovnici se već plaše, da ćemo podizati kontribucije. Ali se neće protiviti tome, da nam uz naplatu prepuste ono što bi imali, pa će od tog trenutka bez dvojbe steći veliko povjerenje prema nama.

Prilikom prispijeća osmatrao sam Puntu Oštru, pa na drugoj strani i onaj Školj (= Mamula), zajedno sa susjednim obalama. Rusi su postavili kod Rosa jednu bateriju, a obavili su radove kod Herceg-Novog i kod fora Španjole. Vjerujem, da trenutno nije potrebno zauzeti Puntu Oštru i Školj; jer Englezi ove ne mogu osvojiti, uslijed izoliranog položaja, pa bi ih baš iz tog razloga trebalo dobro učvrstiti. Doćim: baterije od Rosa brane sidrište, dok sa topovima naoružani brodići izvrsno mogu ležati pod zaštitom Herceg-Novog i Španjole, čiji merzeri treba da dobro pokriju pristan.

Ovo su opažanja koja sam mogao učiniti večeras, sutra ću ih ponoviti tačnije i potpunije. Ali sam stalno tog mišljenja da zauzimanje Punte Oštre ne treba prenegliti.

Sreo sam gospodina L'Epina (L'Epine); pitao me je šta treba da radi; rekao sam mu da ja ne bih ništa znao o tome, ali vjerujem, možeš reći gospodinu Belegardu (Bellegarde), da slijedbeno mirovnom traktatu Kotorski zalivi trebaju biti prepušteni Francuzima; to će ih baciti u veliki nemir glede posljedica.

Marmon kaže u »desetoj knjizi« da je prispio u Dubrovnik 2. augusta. Prije toga je, 20. jula, već bio potpisan jedan ugovor u Parizu, između Francuza i Rusa, po kojem je Boka trebala biti predata francuskoj armiji — s time da se suverena Dubrovačka republika isprazni. Izgledalo je da će se sve ipak mirno svršiti,

Njemačkoj organizuje novi korpus Velike armije, ima uspjeha u bitkama, ali najzad bude zarobljen i zadržan u Berlinu. U Francusku se vraća 1814. godine, gdje ga Luj XVIII opet prima u službu. Imenovan je za pera Francuske, pa komanduje prvu pješadijsku diviziju kraljevske garde, a 1817. godine mu kralj dodjeljuje titulu markiza. Od 1821. nalazi se u vladi Francuske i 1823. dobija čin maršala. Smrt ga zatiče naglo, na dužnosti ministra financija, u Parizu 11. 6. 1828. Sa njime se bavi još i ova literatura: »Précis de la Vie militaire du maréchal Lauriston«, izvod iz I toma Galerie Historique et Critique de dix-neuvième siècle; Thiers: »Hist. du Consulat et de l' Empire«; De Coccilas: »Dict. biogr. des Généraux Français«; C. Mullié: »Biogr. des Célébrités des armées de terre et de mer«; Lardier: »Hist. biogr. de la Chambre des Paris«.

pa se Marmon pozabavio sređivanjem srozane francuske vojske po Dalmaciji. A Loriston je započeo pregovore sa Rusima, u smislu gore citiranog pisma. Ali pošto pariški ugovor još nije bio ratificiran od ruskog cara, Senjavin je vrdao sa predajom — kao — očekujući instrukcije iz Petrovgrada. Naprotiv: on je za to vrijeme dnevno dovlačio pojačanja i suvozemne trupe sa Krfa. To baš nije izgledalo nimalo miroljubivo, te je Marmon počeo hvatati sumnju: da Senjavin sprema predaju Kotora Englezima, slično kao što su to njemu učinili Austrijanci. Sve je bilo nesigurno i tamno. Pa je to navelo Marmona da počne organizirati novu odbranu Dubrovnika: tada je udaren temelj i za Fort Imperijal na Srđu. Osim toga stvorio je prijateljske veze sa turskim starješinama, a trebinjskog pašu je optužio, što je on prije puštao Crnogorce preko njegove teritorije da napadaju Dubrovnik, pa ni svojim Hercegovcima¹⁰ nije branio učešće u tim borbama.

Što se tiče Boke, Marmon je razmišljao ovako: Ako se admiral samo inatio ali inače bio lojalan svojim naredbodavcima, mogao bi mu predati Kotorski Zaliv baš u prisustvu Engleza; ovi bi onda spriječili prevoz tamo potrebnog materijala morskim putem. Zatim, kao druga alternativa, trebalo se misliti i na mogućnost produženja rata sa Rusima, pa bi za taj slučaj bilo korisno preventivno prebacivanje napadačkih sredstava, dok su neprijateljstva u prekidu i pomorske veze slobodne. Dalje doslovno:

Otprilike dvije milje ispod ulaza u Kotorski Zaliv, još u sferi Dubrovnika, jedna obalska uvala oblikuje zatvorenu luku, u kojoj su brodovi savršeno sigurni. Ova luka se zove Molunat. Ovamo sam sa malim plovnim sredstvima poslao provijant, dvopek, rakiju i oriz, te oko 15 topova velikog kalibra sa njihovim armaturama i municijom. Silom sam zauzeo Konavle: isto jedan dio dubrovačkog prostora što pokriva molunatsku luku; moje prethodnice postavljene su na granicu Albanije,¹¹ a ja sam čekao na trenutak kada će se otvoriti kapije Herceg-Novog.

Pregovori nisu napredovali. Ako je dakle admiral sa svojim otporom prekoračio date mu zapovijedi onda bi ga baš jedna prijetnja mogla natjerati na jasnost; ako se pak zaista radi o obnovi neprijateljstva, onda je bolje za mene, da sam otvorim ofenzivu. Odlučio sam dakle da djelujem. Dao sam da se u Moluntu preko noći, barkama na vesla, ukrca sva artiljerija na brodove. U cik dana je sve stiglo na Puntu Oštru, na zapadnu tačku ulaska u zaliv. Istovremeno sam izjavio, da ovaj postupak ne treba smatrati aktom neprijateljstva, nego kao pripremnu operaciju za zauzimanje obala, što ima za svrhu, da se obale unaprijed dovedu u stanje obranivosti.

Čim je materijal iskrcao, dao sam izgraditi jednu veliku bateriju, radi pokrivanja i zatvaranja ulaza u zaliv. Ako bi počeo rat, to su bili prvi radovi protiv Herceg-Novog. Rusi, koji ovo preduzeće

¹⁰ Marmon kaže »Grci turskog podanstva« a misli sigurno na »grčku« tj. pravoslavnu vjeru.

¹¹ Misli se na Mletačku Albaniju — za razliku od Turske Albanije. Ono je bio stari naziv obale od Igala do Buljarice a u srednjem vijeku i do Bara. Marmon ovdje sigurno govori o Debelom Brijegu.

nisu nalazili po svom ukusu — a za reći istinu imali su i pravo — gađali su topovima na moje radnike; ipak su nastavljeni radovi, i za pet dana je moja baterija bila gotova. Admiral inače nije promijenio svoj način: naprotiv izjavio je, da ima naređenje zadržati kotorske zalive. To je značilo objavu nastavka rata. Bio sam baš u punoj akciji, kada sam istovremeno sa viješću da je ruski car odbio ratifikaciju Dubrilovog ugovora, primio naređenje, da se povratim u Dalmaciju radi opservacija prema Austrijancima, pošto se prethodno budem pobrinuo za odbranu Dubrovnika.¹² Ovo pozitivno naređenje bilo je izazvano datim okolnostima, čineći nemogućim izvođenje projekata, koje sam već započeo. Sada sam svoj materijal mogao povući samo uz sahlasnost admirala. Uputio sam mu glasnika na brod i dao izjaviti, da je preduzeto naoružanje bilo predviđeno samo za odbranu zaliva, sa čijom predajom sam ja morao računati; pa pošto su se okolnosti promijenile, želim pristati na povlačenje sa Punte Oštre, pod uslovom, da mi on ne čini nikakve smetnje. On se na to obavezao, pa se pristupilo poslu. Kad su baterije demontirane i topovi smješteni u barke, promijenio je međutim svoje gledište. Tako sam dao topove utopiti u more, a prah, đulad i drugo što se moglo lako transportirati, prebaciti kopnom; sve ostalo je bilo uništeno.

Ovaj ratni početak nije ništa vrijedio; pa sam se sad nadao da će Senjavin započeti ofenzivu, a ja time dobiti priliku da postignem jedan dostatan uspjeh nad njime, koji bi omeo novu opsadu Dubrovnika, i to u vezi meni naređenog retrogradnog pokreta na Zadar. Ta prilika se uskoro zaista pružila.

Povukao sam se na Cavtat, gdje sam imao znatan provijant i moju cijelu flotilu. Zauzeo sam poziciju milju pred ovim gradom i čekao na događaje. Nije mi bilo uopšte stalo do borbe sa Crnogorcima: sa Rusima sam htio imati posla, pa sam u tu svrhu morao čekati dok oni započnu borbu.

Dio ruske eskadre krstario je tada već između Dubrovnika i Cavtata, ili je sidrio usred zaliva. Eskadra se sastojala od 22 ratna broda, od čega 10—11 linijskih brodova. Admiral je još ležao sa većinom svojih brodova po zalivima. Desantne trupe sa Krfa, sa detašmanima, pojačale su obalske snage Rusa na 7000 ljudi. Marmon je znao da su sva vojska i admiral lično, vrlo ratoborno raspoloženi, pa je polagao svoje nade baš u tu samosvjesnost protivnika, čineći sve moguće sa svoje strane da im to raspoloženje još i podstiče, ali pazeći da vlastitim trupama ne oduzme odvažnost. Povukao se sasvim u Cavtat, ali kad su trebinjski Hercegovci sišli do predgrađa Dubrovnika i zaprijetili prekidom kopnene veze sa Cavtatom: poslao je jedan puk na visove Brena, koji je smirio situaciju. Odbio je i jedan napad Crnogoraca i Bokelja, ali je zabranio njihovo progonjenje. Marmonu je zatim javljen i dolazak novih ruskih snaga sa Krfa pa je to, zajedno sa njegovom suzdržljivošću, potpuno ohrabrilо protivnika. Hvalili su se da će opli-

¹² Doslovni sadržaj ovih pisama nalazi se niže u tekstu. Dubrilov ugovor — to je onaj već spomenuti pariški projekt ugovora, što je ruski car trebao još ratificirati — ali je to najzad odbio učiniti.

jeniti Dubrovnik i svu Dalmaciju. Najzad, jedan prilično brojni ruski korpus zauzeo je prelaz na Debelom Brijegu. To je Marmon baš čekao, pa dalje piše doslovno:

Ako Rusi ostanu, nadao sam se da ću ih potući. Ako se povuku, izgubiće etablirano mišljenje o sebi i povjerenje svojih pristalica. Ja tada nisam tačno poznavao snagu Rusa; tek sam nakon bitke mogao, po iskazima zarobljenika, sačiniti sređeni pregled, iz koje je proizišla njihova gore navedena snaga. Što se tiče naoružanih seljaka može se procijeniti da je bilo 4—5000 Crnogoraca, 3000 Bokelja i 2000 Grka turskog podanstva (= Hercegovaca). Tako sam imao 7000 Rusa i oko 9000 pripadnika iregularnih trupa pred sobom. Zna se inače koja je vrijednost ovih poslijednjih. Samo polovina se pokazuje na dometu oružja, pa se i od toga jedna četvrtina odvažno bije i pruža otpor; ali su svojom masom ipak manje-više tegobni, a u jednom trenutku zabune mogu postati i strašni.

Za dva sata, nakon čega je prodor Rusa javljen, stupio sam u marš. U logoru Cavtata sam ostavio bolećive i one sa lošom obučom, sa nekoliko oficira i podoficira, tako da su ovi činili neku vrstu rezerve. Vojnici su odložili svoj prtljag, uzeli su namirnice i patrone sa sobom, pa sam noću 29. na 30. krenuo sa 5900 bajoneta na marš. Nadao sam se da ću svoju prethodnicu pred cik dana već imati za petama jedne trupe od 12—1500 brđana, što su stajali sa obje strane mosta preko Ljute. Ali jedna kiša i nepogodnost puteva zadržali su moje kolone, izjutra još jednu milju pred protivnikom. Kad smo ih dosegli, dao sam ih napasti jahačkim bataljonom pod komandom pukovnika Plancona (Planzone), koji je bio sačinjen iz četa 3. i 4. bataljona od 5, 23. i 79. puka, a bio poduprt jednim bataljonom grenadira iz istih pukova, pod komandom generala Loristona. 79-i puk je zaostao kao rezerva. Protivnik se nije održao, pa se povukao natrag i naviše. Mi smo ga slijedili i mogli smo tačno razabrati rusku liniju, što je bila postavljena u prelazu Debelog Brijega.

Spojio sam elitni bataljon pod komandu generala Loristona, i naredio mu da slijedi plato izvan velikih brdskih grebenova, da bi protjerao 2—3000 seljaka što su tamo držali jednu prilično jaku poziciju, pa da tako zaobiđe Ruse. Dao sam ga poduprijeti 11. pukom, pod komandom generala Obrca (Aubré). Zatim sam 79-om puku naredio a front-napad, a zadržao sam u rezervi 23. puk pod generalom Delconom (Delzons) i dva bataljona kraljevske italijanske garde, pod generalom Lekijem (Lecchi). 18-i laki pješadijski puk, što je na početku bio upućen na brdo, pozvan je natrag da bi se priključio pokretu, i da služi kao rezerva, da bi idućeg dana uzeo učešća u borbi.

Trupe su se pokrenule, baš kad Rusi nestadoše. Seljaci, izbačeni iz svojih pozicija ostaviše 60 ljudi ležeći, pa su se povukli u stražnje položaje, koje više nismo mogli napasti, jer se dan bližio kraju. Jedan od mojih adutanta, kapetan Gae (Gahet), što je već dugo vremena služio sa mnom, izgubio je nažalost tog dana život: naime kada je htio prenijeti naredjenja jednoj koloni, pao je u ruke Crnogoraca, koji mu posjekoše glavu. Njegova smrt me jako zaboljela.

Slijedećeg dana, 1. oktobra, protivnik je već nestao iz položaja, gdje se sinoć povukao; dao sam dakle da to 11. puk zauzme. Elitni puk ga je slijedio; marširao je kasnije po grebenu gdje je stigao na vrh brda, po čijem je hrbatu sagrađen Herceg-Novi.¹³ 79-i puk, poduprt

¹³ Sudeći po ovoj rečenici, elitni puk je tog dana neposredno stigao na domak Spanjole. Taj je bio spojen od jednog bataljona jahača i jednog bataljona grenadira, pod komandom generala Loristona; najboljeg poznavao

23-im, nadre (débuchér) u dolinu; taj je bio poduprt sa 18. lakim pukom a ovaj opet sa talijanskom gardom. Elitni bataljon je imao da suzbije jato seljaka, što se kretalo pred jednim ruskim pukom. Pošto napad jahača nije uspio, stavih u marš grenadirski puk na čelu sa generalom Lonaom (Launah), i uzео poziciju. 11-i puk je marširao niže po brdu, imao je suzbiti dva ruska bataljona i jednu jaku seljačku trupu. On ih je odlučno napao, razvila se borba na bajonet, pa je ubijeno preko 100 Rusa i 150 seljaka. Rusi se hitno povukoše ka glavnini svojih trupa, što stojaše u ravnici.

Tokom ovih događaja na lijevom krilu, čelo (tête) 79-og puka doprlo je do pristupa u bazen Herceg-Novog. Dolina, što je najprije uska, sada se naglo širi. Tu nas je čekalo preko 4000 Rusa u bojnom redu. Bez borbe je bilo nemoguće postići regularnu formaciju: trebalo je svakako steći nešto prostora. 79-i puk se, koliko je teren dozvoljavao, sakupio pa se oborio na rusku liniju i dijelom je potisnuo. Čitav je taj puk bio razrijeđen na čarkaše (tirailleur), ali je odvažnost vojnika zamijenila disciplinu i lošu formaciju, pa su se održali protiv jedne znatne nadmoći, dok se 23. puk vođen sa generalom Delcomom približavao. Kad je čelo (tête) nadrló (débuchér), naložio sam generalu Loristonu da privuče 79. puk i da ga uputi po visovima na lijevo, da pokrije bok 23. puka, pa da oba ruska bataljona što su se tada spuštala sa brda — a nisu mogli biti progonjeni zbog tercnskih poteškoća — omete u zauzimanju istih. Naredba za napad 23. puka bila je pripremljena i izvedena uz vrlo živu vatru, čim se isti formirao po sekcijama. Ovaj napad je imao svrhu da otsiječe desno krilo protivnika uz zaobilazanje njegovog centra, za vrijeme dok su bataljoni zauzimali svoje razmake u maršu. Nakon osvajanja njihovog prednjeg položaja desno krilo Rusa se povuklo, čovjek za čovjekom, pozadi na brda. Centar se svio (replier) najprije na jednu uzvišicu, koja je neposredno zatim napadnuta i uzeta, pa najzad na jednu treću, gdje je onda odolio. Tu se sakupilo i njihovo lijevo krilo, sa jednom rezervom. Za vrijeme ove borbe je 18. laki pješadijski puk, pod komandom generala Goca (Gohez), nadro (débuchér) i formirao se u kolone. Ja mu naredih da, lijevo od 23. puka, krene u pravcu Herceg-Novog, da bi zaobišao protivnika dok 23. puk izvrši novi napad. Ovi pokreti su uskoro izvedeni; ali bilo da je protivnik slutio prijetecu opasnost ili da je napad 23. puka bio previše jetak, on se sa svom žurbom povuče natrag, tako da je 18. puk mogao dostići samo začelje (ouevue) njegove kolone, umjesto da mu se baci u bok kako sam se ja nadao, e da bi ga tako većim dijelom odrezao. Da jedan prolazni defile u maršu 18. puka nije bio zadržan desetak minuta, palo bi nam u ruke 1500 vojnika. Ipak se nastupilo dosta blagovremeno, da se vatrom razmelje

tercna, pošto je on prije imao prilike i lično rekognoscirati hercegnovski odbranbeni sistem. Elitni puk je imao zadatak da u početku osigura krajnje lijevo krilo, pa se kretao dosta visoko u stranama Sutorine. Protivnik je pokušao da mu zapriječi marš ali je, nakon jednog neuspjelog napada jahača, odbačen akcijom grenadira. Nešto niže odigrala se i jedna druga borba bajonetima. Zatim su oba potučna ruska bataljona još zaprijetili time, da se ponovo formiraju na nekim nižim visovima, sa koje bi mogli ometati francusku glavninu u polju. U ovome ih je međutim preduhitrio jedan posebno izaslan francuski puk, koji je time rasteretio Loristona. Isti Rusi su se tada pripojili svojoj glavnini u polju, gdje je odsudna bitka već započela. Pošto se Marmon više ne osvrće na elitni puk, izgleda da je taj bez daljnjeg ometanja mogao preći na greben poviše Tople. Ovo, kao i razmatranja pod 14) i 16), su neobavezni pokušaji boljeg razumijevanja Marmonovog dvostruko prevadanog izlaganja.

ruska kolona, koja je tražila spasa dijelom u moru i u barkama što im je eskadra poslala ususret, a dijelom na zaravnima pod zaštitom vatre sa Španjole. Četvrt sata kasnije nije se mogao naći nijedan Rus izvan zidina Herceg-Novog, a seljaci su nestali. Vatra sa brodova i fora poduprla je ukrcavanje ruskih trupa, bez da bi nama pričinila štete.¹⁴

Bokelji, razdraženi od Rusa, nisu prestajali već šest mjeseci da nas inzultuju. Za vrijeme primirja napali su naše predstraže. Ja sam se trudio da ih povratim njihovoj obavezi i da im razjasnim njihov pravi interes. Oni se nisu dali poučiti i vjerovali su, da su moji koraci uzrokovani strahom. Grci, turski podanici iz susjedstva (= Hercegovci) pridružili su im se. Pozalio sam se trebinjskom paši, a on mi odgovori, da mi prepušta pobunjenike. Ja se odlučih za zastrašujući primjer.

Naredio sam da se izgore više sela¹⁵ i sva predgrađa Herceg-Novog: to je značilo kazniti pobunu u njenom samom žarištu i naređenje je izvršeno narednog dana. Dao sam međutim poštediti kuću jednog stanovnika, koji je par mjeseci ranije spasio život jednom Francuzu. Na kuću mu je postavljena tabla, na kojoj je ispisan razlog ovog izuzetka. 2-og oktobra, kada sam dao popaliti lijepa predgrađa Herceg-Novog — uprkos paljbe sa protivničke flote — došao je do napada 1000—1200 seljaka, zajedno sa ponekim Rusom, na pozicije našeg lijevog krila, prisilivši ga na povlačenje. Broj protivnika je rastao pa sam morao poslati trupe onamo. Tom prilikom sam upotrijebio talijansku gardu, koja je očajavala jer prošlog dana nije učestvovala u borbama. Poduprta jednim bataljonom 79. puka i pojednim drugim detašmanima, odbacila je protivnika koji je ostavio 200

¹⁴ Prateći Marmonovo ovlažno vojničko izlaganje, glavnu bitku bi laički ovako mogli opisati: Pošto Francuzi nisu naišli na ozbiljan otpor prilikom prelaska Debclog Brijega, glavnina vojske se počela spuštati u Sutorinsko polje, zaštićena posebnim jedinicama na padini sa lijeve strane. Protivnik je tada, bez uspjeha, pokušao da spriječi naprijedovanje tih krilnih jedinica. Glavnina ruskih snaga prepriječila je samo polje, takvom borbenom linijom, da pristižuće francuske kolone, zbog ostavljenog im sasvim uskog prostora, nisu mogle uobličiti svoju borbenu formaciju. Stoga su rizikovali jedan neregularan napad, kojim su zabavili pa i nešto potisli dio Rusa; za koje vrijeme se naredna jedinica, što je pristigla iz uske doline, uspjela formirati. Napad ove bio je pripremljen živom puščanom vatrom, a imao je svrhu otsijecanja desnog ruskog krila. Pošto su prednji položaji Rusa osvojeni, njihovo desno krilo se postepeno povuklo na brdske strane. Francuzi su se tada koncentrisali na centar protivničke linije, pa su ovu dvaput potiskivali sa uzvišica, na koje se taj dio Rusa sklanjao. Ovi su tek na trećoj uzvišici uspjeli odoljeti, pošto su se tu spojili sa svojim lijevim krilom i nekim rezervnim snagama. Tada je Marmon ubacio jedan novosređeni puk, koji je trebao zaobići Ruse, dok su se oni branili od direktnih napada. Primjetivši ovaj manevar, Rusi su se međutim tako brzo povukli sa uzvišice, da ih isti francuski puk nije mogao dostići bočnim udarom, nego je samo puščanom paljbom raspršio njihovu kolonu u povlačenju. Razbijeni Rusi su zatim zašli u plitko more, gdje ih Francuzi nisu više mogli dokrajčiti zbog unakrsne vatre sa Španjole i ratnog brodovića, pa su isti spašeni barkama sa ruskih brodova. Za to vrijeme se desno krilo ruske vojske preko Tople sklonilo u hercegnovsku tvrđavu.

¹⁵ Na koja sela sve misli Marmon? Koga je tu htio kazniti sa dozvolom trebinjskog paše? Za Igalo i Toplu mu ta saglasnost nije trebala. Međutim, ako znamo da je Sutorina tada bila turska teritorija — onda se čini da je palio i te naseobine.

mrtvih, pa se opet sve umirilo. Tako taj protivnik, što je mislio maćem naškoditi Dubrovniku, nije mogao zaštititi ni vlastitu zemlju i ognjište.¹⁶

Gubici protivnika prilikom ove tri alere, mogu se ovako cijeliti: kod Rusa 350 mrtvih i 6–700 ranjenih, pored 211 zarobljenika. Seljaci izgubiše 400 mrtvih i preko 800 ranjenih. Mi smo imali 25 mrtvih i 130 ranjenih. Beznačajnost ovih gubitaka možemo zahvaliti odlučnosti naših napada i brzini pokreta.

Marmon zatim kaže da je postigao svoj cilj: da tim zaostalim plemenima pokaže svoju nadmoć nad Rusima. Povukao se 3. oktobra po svijetlom danu i na očigled protivnika, zaključivši svoju petodnevnu ekspediciju opet u Cavtatu. Po Marmonu, protivnik je bio tako zastrašen, da »ni jedan seljak« nije više išao za njime.¹⁷ Iz Cavtata su trupe zatim produžile za Dubrovnik i Ston, da bi ubrzali radove na tamošnjim fortifikacijama. Marmon je tu još proveo čitavi oktobar, da potpuno opremi Dubrovnik. Zatim se posvetio poslovima po Dalmaciji, uredivši sve tako, da je u svega dva dana mogao sakupiti dobro opremljene trupe i upraviti ih u svaki poželjni pravac.

No, još se trebamo kratko osvrnuti na gore citirani sutorinski incident. Ton domaćih retrospekcija naimc tendira stavu, da je Marmon tom prilikom pretrpio slom svoje namjere za osvajanje Boke, pa da se (po nekim autorima) čak jedva i spasio u zidine

¹⁶ Francuski pokreti od Igala u pravcu Herceg-Novog, mogu se ovako sagledati: Njihov elitni puk je već prethodnog dana izvršio blokadu fora Španjole, kako se eventualnim ispadom otuda ne bi ugrozila kolona, koja je iz lijevog francuskog krila prodrila na samu Toplu. Predstraža iste kolone, zaustavila se po svoj prilici negdje kod sadašnjeg kina u Herceg-Novom: tj. kod hrblja preko kojeg više nije dosegalo dejstvo sa gradskih zidina. Kada su Francuzi počeli paljevinu kuća, ruska flota je doduše pripucala, ali je to moglo biti samo od demonstrativnog značaja. Više uspjeha je imala narodna vojska koja je — prezirući smrt — pokušala da zaštiti domove, odbacivši zaista Francuze sa nekih položaja. Sa njima je, takođe samo radi demonstracije, isto bilo i nešto Rusa. Međutim pošto su ubačena odmorna francuska pojačanja, prestali su i ovi sukobi. O krajnjoj tački prodora Francuza govori paljevina dvorca Burovića — sadašnjeg katoličkog ženskog samostana — što navodi Niko Luković u svom djelu: »Boka Kotorska« (Cetinje 1951).

¹⁷ Dr. L. Tomanović u XVIII poglavlju svoje studije: »Događaji u Boki Kotorskoj od godine 1797 do 1814« (Dubrovnik 1922), kompilira starije komentare ovih borbi. Prije svega, ne opovrgava da je Marmonova namjera bila jedna ograničena ekspedicija, nego kaže: »Marmont je pokušao, da preduzme ofenzivu, ne bi li postigao kakav uspjeh nad vojskom, koja se mogla opet obratiti protivu Francuza u Dubrovniku.« Isto to obrazlaže sam Marmon, dodajući i to da mu je vojska pošla samo sa priručnom opremom i to, kako vidimo, bez artiljerije. Naredba za povratak u Dalmaciju, nije Marmonu ništa više ni omogućavala. Međutim, Tomanovićevo izlaganje bitke već postaje čudno. On (ili njegov izvor) se i sam služi ovim istim Marmonom opisom, ali iz njega filtrira uglavnom ono što dobro zvuči za Ruse. Tako na pr. završava: »Ukrštena vatra sa Španjole i brodovlja nije Marmontu dala dalje, nego je dao popaliti Igalo i Toplu...« Ni riječi pak o tome da su Rusi tu bili satjerani u more: najglavnije je dakle prećutano. Slijedi

Dubrovnika. Međutim, argumentacija za ovo svodi se samo na retoriku, štaviše, ovaj Marmonov zapis se čini da ostaje jedini neposredni izvor za zaključivanje. On međutim kaže da je, uslijed dobivenih naređenja, morao privremeno odustati od svojih planova za osvajanje Boke, te je sutorinsku operaciju ograničio na demonstraciju svoje moći nasuprot ruskih kopnenih snaga: na očigled Bokeljima i Crnogorcima. A ovo je učinio, kao preventivu protiv još jednog napada na nužno oslabljenu francusku posadu u Dubrovniku. Naravno, ne možemo odlučiti razmimoilaženja sa do sada zastupanim mišljenjima o ovim događajima — odjednom na ovom mjestu — nego ukazujemo na neka ozbiljna neslaganja, koja ta mišljenja iz osnova remete. Odlučno je u tome da Marmon zaista nije više smio započinjati rat za osvajanje Boke, zbog promijenjene političke situacije u Evropi: koja više nije trpila angažovanje francuskih snaga i za okupaciju Zaliva. Sve mu je to bilo stavljeno do znanja pozitivnim naređenjima, koji su priloženi uz »10. knjigu« Memoara. Tako, princ Eugen piše Marmonu iz Monce 8. septembra 1806:

Zurim se obavijestiti vas, gospodine general-šefe Marmon, da Rusija nije potpisala mirovni ugovor. Stoga moramo smatrati da smo u ratu sa tom zemljom. Njegovo veličanstvo se nada da vi ovo vri-

i jedna kontradikcija o Marmonovom povlačenju; »Tako se Marmont fali. Ali Milaković to drugačije izlaže: Kad je vidio pogibiju svoje vojske, Marmont odustaje od bitke i povuče se u Sutorinu. Vatra prestade oko ure noći. Pa noću krenu put Cavtata. Tako zorom 3. oktobra (21. sept.), kad su crnogorske straže to opazile, povikaše: »ko je junak! Francuzi utekoše!« Tada se saveznici latioše oružja i poslije dvije ure hoda stigoše ih i udariše na njih sa svih strana tako da se Marmontova vojska povlačila korak po korak; kad priđuše Rusi, prikupivši vojsku u čistu kolonu naredi što brže povlačenje; a saveznici ohrabreni ovom pomoću, uznemirivali su to povlačenje živom vatrom, dok se Marmont povukao u Cavtat. Zatim su Crnogorci i Bokelji dva dana plijenili i palili a da im se niko ne protivi, pa se zajedno sa Rusima povratili u Novi«. Apstrahujući emotivni usklik ovog izvještaja, izgleda da su narodni borci i nakon neuspjelog spriječavanja paljevine po Topli, još pripucavali do u noć. Marmon je međutim svoje trupe tada skoncentrisao radi noćenja u Sutorini. Njegovo uredno povlačenje 3. oktobra za Cavtat, izgleda da je ipak bilo uznemiravano letecim grupama narodnih boraca, za kojima je na brzini upućena i jedna ruska jedinica. Ove savezničke operacije međutim nisu mogle imati takav značaj, da bi se još kao nešto bitno urezale u Marmonovo pamćenje. Uprkos direktnog proturiječja sa Milakovićevim pisanjem (on nije bio očevdac!), skloni smo vjerovati u veću težinu Marmonovog izlaganja: prije svega zbog nama sada poznatog naređenja, da se Marmon imao ograničiti na defanzivu Dubrovnika. Ovom našem povjerenju međutim doprinosi i njegova iskrenost u negativnim tačkama: Svoj neuspjeh na Oštri opširno i bez okolišanja priznaje; a sam sebi umanjuje i sutorinsku pobjedu, reducirajući brojčanost irregularnih »seljaka« po njihovoj strateškoj vrijednosti. Uz to: Marmonova biografija zaista ne zahtjeva da se prazno hvali ovim epizodnim incidentom, kakvih je u tim ratovima bezbroj i drugdje bilo, te kojeg za naš interes Marmon i sasvim precusko opisuje. A ostaje kao neosporni fakat: da nakon ovoga više nije bilo spomena vrijednih suvozemnih napada iz Boke, ma da je ruska flota zatim po drugi put zauzimala Korčulu, pa je čak i Brač osvojila, uz druge desante u Dalmaciji, gdje su to narodni pokreti baš dozvoljavali.

jeme možete iskoristiti za vašu organizaciju radi naoružanja i učvršćenja Dubrovnika... Njegovo veličanstvo mi nalaže, da vam kažem, da je Zadar centar odbrane Dalmacije. Na tom mjestu trebate sve... centralizirati tako, da ako jedna nadmoćna armija, bilo otkud, želi prekriti Dalmaciju pa zemlju već i zauzme, vi za svaki slučaj možete držati Zadar i tamo se zatvoriti...

A zatim sasvim kategorički, 24. septembra 1806:

Pretpostavljam, gospodine generalu Marmon, da ne možete još biti u posjedu Kotora, pa se žurim da vam javim, da za to više nije vrijeme. Protivnik će vjerovatno privući pojačanja i postaviti se u odgovarajuće stanje. Pruska se ozbiljno naoružava, nije nemoguće da bi izbio rat sa ovom silom. Austrija doduše izjavljuje svoju neutralnost i da ne učestvuje u ovim naoružanjima; ali ipak morate, obzirom na vašu veliku udaljenost, da svoje mjere prilagodite prilikama. Vaša baza mora biti Zadar... ako bi se prilike promijenile morate sabrati vaše trupe na austrijsku granicu. Možete uznemiravati hrvatske granice... Pod ovim uslovima morate u Dubrovniku ostaviti samo jedan dostatan garnizon. Pošto se u tom dijelu rat ima voditi defanzivno, to vas molim, da kraljevsku gardu prevedete u Zadar...

Uz ovo Marmon spominje i jednu pomalo bizarnu kombinaciju za zauzimanje Boka: Napoleon je naime zadržao od Austrije grad Braunau (sjeverno od Salcburga), kao zalog za Boku. Da bi se sve ova afera najzad na neki način okončala, zaključena je jedna kombinovana francusko-austrijska operacija: da se jednakim, zajedničkim snagama preduzme opsada Herceg-Novog i Kotora. Ali imperator se onda našao u velikom poslu: pred njim su se rušili i podizali prestoli, pa se prestao interesirati za ovu stvar, koja je zaspala, tim prije što je i inače bila nezgodna zbog ruske nadmoći na moru.

Potom Marmon daje opis Dalmacije, iz kojih su neki detalji interesantni i za nas, jer mogu činiti paralele i sa životnim prilikama u Boki i okolini. Štaviše, on se i poslužio sa jednom direktnom paralelom:

Ovi (= dalmatinski) brodarji su opšte uzevši dosta osrednji, pa se sa onima iz Kotorskog Zaliva ni izbliza ne mogu uporediti.

Narod Dalmacije on dijeli u dvije posebne grupe: stanovnike obala i unutrašnjosti. Gradovi na obali su bili skoro isključivo naseljeni Talijanima, koji su ovamo došli tražeći svoju sreću — a iskvareni su po mletački. Žive skromno, vodeći uglavnom upravu i bave se sa nešto zanata i sitne zemljoradnje. Klima i zemljište u primorskim krajevima dopuštaju narodu nešto bogatiju kulturu nego u unutrašnjosti. Tamo međutim vlada bijeda: nešto zemljoradnje i dosta slabih i mršavih stada čini svo bogatstvo tog, čisto slovenskog stanovništva. Šume su im opustošene i nekultivirane, jer su se ljudi htjeli odbraniti od kuluka, kojeg su ranije morali vršiti sječom za mletačku mornaricu; a preko milion koza gricka

mladice i spriječava obnovu šume. Ali u ovom siromašnom kraju, u malim kolibama, po kakvim stanuje čitava familija spavajući oko istog ognjišta, živi jedan lijepi, snažni narod, koji se lako oduševljava; ali je i vrlo neprosvijeden, jednostavan, povjerljiv i odan svojim poglavicama. Kao i svi zaostali narodi, ne shvata nikakve apstrakcije, pa treba djelovati na njegova čula, podvrći ga nekom materijalnom postupku. Taj narod je trom, kao i svi što su civilizacijom zaostali, jer slabo zna upotrijebiti svoje snage; žene moraju obavljati najteže poslove dok se muškarci prepuštaju plan-dovanju i zabavi. Na budućnost ne misle, pa potroše za 7 ili 8 mjeseci toliko, koliko bi dostajalo za punu godinu, i onda svakog proljeća pate od gladi, živjeći od trava i kozjeg mlijeka.

Marmon izvlači ovaj zaključak: Obalski pojas je bio stvarno oštećen sa francuskom okupacijom, zbog opadanja pomorstva, dok su gradovi i poljoprivreda baš stekli prednosti. Drži međutim, da je sav narod bio pobunjen protiv Francuza, i to od strane glavara i neobrazovanih kaluđera, koje je nova vlast lišila njihove stare moći. Odnosno od austrijskih i ruskih intriga, kao i kroz hiljadu predrasuda, čemu je još više doprinio — nego što je to sprečavao — stari upravni aparat koji je ostao u rukama Talijana. I mada je francuska vojska trošila dosta para, pa se stanje u provinciji uopšte popravljalo, strasti i intrige su djelovale protiv Francuza.

Glavni doprinos francuske vojske bila je gradnja cesta: Velika armija je ovdje zatekla potpuno bespuće. Kraljica mora — Venecija — nije za takvu gradnju imala nikakvog interesa, jer se saobraćaj među utvrđenim gradovima mogao odvijati morem, a poprečne veze nisu bile poželjne, da bi se baš otežali napadi na te gradove. Ova situacija se potpuno okrenula za vrijeme Marmona, kome je upravo saobraćaj po moru bio onemogućen. Stoga se zauzeo za gradnju cesta: najprije je motivirao svoje vojnike, podsjećajući ih na rimske vojnike-graditelje i na isti način puštao da klešu spomen-ploče četa, dajući tako imena dionicama koje su gradile. Gdje su garnizoni bili na većim otstojanjima, dovođen je narod na međudionice — i to prvenstveno za proljetne gladi: za dnevnicu se davao kruh iz vojnog provijanta, i to više nego što su ti ljudi ikad imali na trpezi. Kasnije su već dolazile i delegacije da mole Marmona za gradnju kolskog puta u svom kraju, shvativši pomalo i inače značaj tog »novog« saobraćajnog sredstva. Drugi efekat ovih gradnji je bio, da se narod počeo navikavati na sistematski rad. Najzad, Dalmatinci su počeli da spominju Marmona skoro poslovično: »Austrijanci su osam godina smišljali planove za puteve, bez da su ih ostvarili. Marmon je uzjahao konja, pa kad je sjahao, već su bili gotovi.« A sam austrijski car Franc II, kada je 1817. ili 1818. godine opet mogao doći u Dalmaciju, pomalo naivno rekao: »Šteta što Marmon nije ostao još 2—3 godine«. Ovo je bilo rečeno vojvodi Meternihu, koji je iste riječi kasnije prenio Marmonu.

Jedan od bitnih kamena spoticanja u provinciji je bilo regrutovanje dalmatinske legije, jer je vojna obaveza proširena i na gradove. Prije, za vrijeme Austrijanaca, regrutacija nije nikada bila problem, iako su oni i batinama gonili na marš — doduše Austrijanci nisu pozivali građane — koji su protiv Francuza onda počeli buniti i seljake. Marmon je u maju 1807. bio opomenut od princa Eugena iz Milana, da mora izvršiti dekret imperatora, za postavljanje legije od 4000 vojnika; i to da se imaju »primijeniti sva sredstva koja mogu olakšati regrutaciju legije, o tome se sporazumjeti sa providurom i izvjestiti me, kakve prepreke stoje tome protiv«. Uskoro zatim, 8. jula 1807. princ mu uputi ovakvo hitno pismo — pravo iz Tilzita:

Saljem vam kurira Generale, da vam saopštim, da je mir između Francuske i Rusije zaključen, i da ta sila predaje Kotor. Slijedbeno morate naći vaše dispozicije da ovu tvrđavu uzmete u posjed, čim se izdaju narednja. Crnogorce, Generale, ne smijete napasti. Naprotiv, morate pokušati postići sa njima sporazume i nagovoriti ih da se stave pod protektorat imperatora. Vi sami uvidate, da se ova stvar mora voditi sa svom mogućom vještinom... Dubrovnik se ima definitivno sjediniti sa Dalmacijom: morate dakle stalno raditi na utvrđenjima i dovesti ih u najbolje stanje...

A 10. augusta 1807. Loriston piše Marmonu iz Dubrovnika:

Generale, zauzimanje Kotorskog Zaliva je jutros u 6 sati izvršeno; for Spanjola nam je predat, on je u našoj vlasti, a francuska zastava se vije na njenim bedemima. Gradovi Herceg-Novi, Kotor i Budva biće nam predati tek 12. jer Rusi nose sa sobom sadržinu mnogih magazina, pa ovi moraju biti ispražnjeni, a ostale zalihe koje oni ostavljaju nama, treba da budu prenešene iz kasarni, gdje leže pohranjene.

Izgleda da je biskup od Crne Gore sklon da se ponaša mirno i da živi u dobrom razumijevanju sa nama. Vidićemo kada budemo u Kotoru, jer se ovaj grad snabdijeva povrćem i drvom od Crnogoraca...

Marmon je u svom glavnom stanu primio ruskog kurira, po kome mu je admiral Senjavin dostavio naređenje što je on dobio. Ovaj put je svak bio iskren, i stvar je brzo i sa svim mogućim obzirom i pažnjama obavljena. Marmon se zatim uputio u Dubrovnik, a otuda je najzad posjetio kraj: »čije je ime za tri mjeseca po čitavoj Evropi spominjano«. Ovo je sada zabilježio Marmon o Boki:

Bokelji su se nakon hercegnovske afera mirno držali. Uvidili su, da im je jednako interes i obaveza da sačekaju kraj borbi u miru, da vide, kome će pripasti. Oni su dobro primili francuske trupe i trudili su se da im prijašnje nepravilnosti budu zaboravljene. Ja nisam optuživao, jer to ipak ničemu ne bi vodilo; samo sam im naredio, da Dubrovčanima nadoknade brodove što su bili oteli u Gružu, mimo međunarodnog prava, tj. da im izruče ono što za to isplate Rusi. Ova pažnja je za mene imala najbolje posljedice: otada je ponašanje stanovnika skoro u čitavoj provinciji ostalo mirno.

Za odbranu pristana, dao sam postaviti baterije na ulazu, pa dovesti utvrđenja Kotora i Herceg-Novog u najbolje stanje: dalje organizovao sam provinciju tako ekonomično kako je god bilo moguće. Ništa ne bi, primijetljivo na mornaricu, bilo tako u skladu sa navikama stanovnika ovog kraja, kao što je izvrsna hrvatska organizacija (= graničari?) što je istovremeno element odbrane i sigurnosti zemlje, a i princip civilizacije; ali bi za sprovođenje toga trebalo mnogo vremena i novca. A nisam imao niti naloga za to, dok je guvernerstvo u to doba imalo sasvim krive pretstave o toj organizaciji, čiju sadržinu i protuteg nije poznavalo. Zadovoljio sam se dakle sa uvođenjem neophodno potrebne civilne i sudske administracije, i nastojao sam da dobro izaberem činovnike.

Biskup crnogorski zamolio me za sastanak. Ja sam se složio, pa smo se sastali nedaleko od Kotora. Razgovarali smo o prošlosti pa sam ga pitao, zašto je vodio rat protiv mene. Odgovorio je da je vjerovao, da treba slušati Rusiju, što ga je štiti i pretrpala dobroćinstvima; ali mu sada novo stanje nalaže druge obaveze. Uvjeravao me da će se crnogorski vuk prijateljski ponašati i neće pružiti povoda za tužbe, te da sa punom ambicijom želi steći naklonost moga suverena. Ma da nije izrekao nikakvu namjeru, ipak mi se činilo iz njegovog govora, da se nosio mišlju, da se jednog dana stavi pod zaštitu Francuske. Nisam dirao to pitanje; predlog je morao doći od njega. Kasnije, kada sam već mislio da će to zatražiti, imao je drugačije nazore. Ruska vlada na kraju ipak nije prestala da neobično čiji svoj uticaj u ovim krajevima. Ja sam vladici sa naše strane obećao dobro susjedstvo, ali pod uslovom reciprociteta, što je on ponovno potvrdio. Na to smo se rastali. Ovaj vladika, jedan divan čovjek od 55 godina, imao je puno plemenitosti i dostojanstva u svojim manirima. Njegov pozitivni, zakonom određeni autoritet u zemlji, bio je zapravo beznačajan; ali upliv mu je bezgraničan.

Pošto sam se pobrinuo za potrebe ove provincije i organizovao njenu upravu, naredio sam regrutaciju od 600 mornara za flotilu i za mornaricu Venecije, što je bez preprijetaka izvršeno. Ovo stanovništvo od 45000 duša, održava 450 brodova, od kojih izvjestan broj vrši veliku plovidbu. Zemlju i upravu sam stavio pod naredbe Loristona, i vratio se u Dalmaciju.

U decembru 1807. godine, Marmonu je dodijeljeno dostojanstvo vojvode od Dubrovnika. Taj dodatak svom imenu, primio je kao podsjećanje na dobro izvršenu službu.

Dalje, Marmon kaže u »jedanaestoj knjizi«, da se početkom 1808. godine opet vratio u Dubrovnik, prinuđen okolnostima da tu promijeni političko uređenje, tj. da ukine vladu stare republike. Na stanje u Boki — iz kojeg god razloga — više se ne osvrće, mada je ovamo dolazio radi sastanaka sa vladikom. Tim više se bavi razmatranjem političkih odnosa sa Crnom Gorom:

Imperator je u to vrijeme mnogo polagao na to, da Crna Gora primi njegov protektorat, pa je insistirao na jednom zvaničnom aktu od strane vladike. U ovoj stvari su činjeni češći pokušaji, i ma da je vladika pružao nade, nikad ih nije ispunjavao, govoreći samo: ako bi imperator zaratio sa Turskom, može računati sa svim njegovim narodom. Najzad se ipak obratio svojoj skupštini, koja mu savjetovaše konsultaciju sa Petrovgradom. Mar-

mon je odredio jednog konzula, imenom Tomić, koga je vladika doduše primio sa obzirima, ali ga nije htio pustiti na Cetinje, nego je tražio njegov boravak u Kotoru. Poslije svega, i pošto je čak rekao da se pomolio za Napoleona i njegovu armiju, dao je najzad do znanja svoje neraspoloženje prema priželjkivanom aktu. Naime: bez obzira na vjerske okolnosti, Crna Gora je odavno gajila dobre odnose sa Rusijom, od kuda su stizala razna dobročinstva, pa su se ista i dalje mogla očekivati. A vladici je svakako bolje odgovarao jedan zaštitnik sa udaljenosti od 300 milja, negoli protektor u neposrednoj blizini, koji je lako mogao postati i potčinjenjem.

Pregovori su se odugovlačili, pa kad je stigao odgovor iz Petrovgrada — taj je opet bio infiltriran austrijskim intrigama — vladika pokaže promijenjen ton i manire. Marmon, koji je već patio zbog svog »podređenog« — neratničkog položaja, zapitao je tada svog imperatora: da li bi se on složio sa prisilnim potčinjavanjem Crne Gore, u slučaju da dođe do sloma sa Austrijom i Rusijom. Računao je, da to može obaviti za 8 dana sa 7—8000 vojnika. Pri tome je čak fantazirao o raseljavanjima Crnogoraca iz vlastite zemlje, radi njihovog slabljenja, ali Napoleon mu ništa od toga nije odobrio. Ma da se ne može reći da je on bio naklonjen Crnogorcima: Još ranije, nakon opsade Dubrovnika, bijesnio je bez biranih izraza (dokument pri »10. knjizi«), naređujući Marmonu da treba — uz privremeno pretvaranje pred vladikom — nakon tada zamišljenog zauzimanja Boke izvršiti prepad na Crnu Goru, sa 12—15000 vojnika.

Vladika je predmet molbe za francusko pokroviteljstvo formalno iznio pred skupštinu, koja na to jednoglasno nije pristala. Intenzivirajući svoje odnose i sa Bečom, vladičino raspoloženje prema Francuzima je postajalo sve nepovoljnije: čak je sklopio mir i sa svojim vječnim neprijateljem, pašom od Skadra. Ovo je naročito ometalo francuske planove za prolaz ka Krfu, pa su se širile i glasine da bi — obratno — Turci potpomognuti Crnogorcima mogli napasti Boku. Stoga je Marmon, radi umirenja duhova, pojačao garnizon u Paštrovićima. Početkom septembra pokazalo se već i otvoreno neprijateljstvo vladike. Pod njegovim uticajem, stanovnici Braića su iznenađeno odrekli poslušnost, pa su se suprotstavili Francuzima, potpomognuti sa 300 Crnogoraca. Time su Francuzi bili iznenađeni: od svega 200 izaslanih vojnika poginulo je i ranjeno 50. Vladika se doduše izvinjavao, da on nije bio uzročnik ovog incidenta, ali mu Marmon nije sasvim vjerovao, smatrajući da su se ti Crnogorci samo preuranjeno pokrenuli u Paštrovićima. Bio je to već simptom bliskog rata sa Austrijom.

Tu zimu je Marmon proveo u pripremama za taj rat. Po dobijenim instrukcijama imao je ostaviti u Dalmaciji samo apsolutno neophodni broj trupa, koje su trebale držati određene tvrđave — među kojima Kotor i Herceg-Novi. Ostale pozicije su napuštane i

bedemi otvarani. Marmon se tim naređenjima radovao: Dugo je već čekao, gdje bi mogao naći sebi bilo kakav rat, kad već rat nije potražio njega. Na kraju, svoja izlaganja u »11. knjizi« potkrepljuje sa slijedećim dokumentarnim priložima:

Napoleon je napisao Marmonu iz Pariza 26. januara 1808, da se on već odavno obratio carigradskoj Porti za slobodan prolaz ka Krfu. Marmon bi u ovom maršu učestvovao sa 12000 vojnika, u tri divizije. Napoleon je smatrao da se do Krfa može stići za tri dana, pa će se tamošnji engleski garnizon odmah odbaciti u more. Zapovijedio je da Marmon svakih 13 dana uputi jednog od svojih oficira put Krfa, što će činiti i general Bertije (Berthier), tako da će Marmon svakih osam dana dobiti vijesti o Krfu, a ti brojni oficiri će ujedno upoznati predio. Zatim još naređuje: »Držite jednog agenta kod crnogorskog biskupa i trudite se da ga pridobijete.« Zatim ponovo iz Pariza 9. februara 1808: »Kako to da mi nikad ne govorite o Crnogorcima? Ne treba da imate kruti karakter, trebate obratiti oči na njih, i pokušati pridobiti njihove vodeće govornike.«

Ovdje već osjetni ton diferencije među Napoleonom i Marmonom, zatim raste i do inzultiranosti zbog prigovora, da Marmonove trupe u Dalmaciji isuviše troše, više nego što bi koštala i jedna dvostruko veća armija. Na ovo 30. marta 1808. Marmon šalje ministru rata detaljno obrazloženje, o izvršenju posebnih naredbi koje je primao. Ukazuje na to da je Dalmaciju preuzeo u rasulu, pa su morale biti obezbijeđene i komunikacije i obnovljene tvrđave, a posebno su mnogo koštali radovi u Zadru što važi i za utvrđenje Srđa kod Dubrovnika. Dalje:

Uzeo sam u posjed položaje Zaliva: obala je morala biti naoružana, Kotor da se dovede u ispravno stanje. Za ovu svrhu nisu bili postavljeni nikakvi fondovi, što zaista želim reći i zahtjevati. Ti radovi su bili nužno potrebni. Baš prije nekoliko dana me je njegovo veličanstvo počastilo ovim dopisom: »Pretpostavljam, za slučaj ako jedna eskadra od 12—15 brodova dođe pred Kotor ili Dubrovnik, da su obavljene potrebne mjere za osiguranje oba grada protiv nadmoćnih borbenih snaga. Odgovorite mi na ovo pitanje«. U vezi ovog pisma sam smatrao potrebnim, da treba umnožiti odbrambena sredstva pristana kod Dubrovnika i Herceg-Novog, pa se ti radovi u ovom trenutku baš obavljaju.

Marmon se i lično pravda Napoleonu 5. juna 1808, između ostalog:

Nakon tilzitskog mira morao sam zaposjesti Kotorski zaliv. Rusi su vršili radove na Herceg-Novom. Ovu tvrđavu sam našao u dobrom odbrambenom stanju pa nismo trebali na tome ništa više učiniti. Kotor su međutim zanemarili, pa smo tu morali obaviti, doduše skupe, ali hitno potrebne radove: za tu svrhu sam predujmio nešto novca iz fondova, koji su po svoj prilici morali biti zahvaćeni za inženjeriju, svrhom ove tvrđave. Ja sam podnosio molbe, o kojima se nije vodilo računa, pa je francuska kasa ovom prilikom za izvjesnu sumu prikraćena.

U istom pismu Marmon napominje detalj da je, slučajno otkrivši da se u javnim crkvenim molitvama uz Napoleona spominje i njegovo ime, po starom mletačkom ritualu, ovo zabranio cirkularom: jer se ne pristoji da on bude spominjan zajedno sa svojim suverenom. Ovo da je učinio u smislu svoje bezgranične odatnosti Napoleonu.

Princ Eugen naređuje Marmonu iz Milana 27. januara 1809, da se sa 16000 vojnika postavi na austrijsku granicu, da bi tamo vezao jednake austrijske snage. Za to vrijeme u Boki:

Jedan brigadni general će komandovati u Kotoru: On ima da obrazuje bataljon Bokelja, od najvjernijih, radi saradnje u odbrani zemlje... Biće dovoljno da se u Herceg-Novom ostavi 200 ljudi za odbranu utvrđenja. Ovu tvrđavu treba, kao Kotor i Dubrovnik, snabdjeti životnim namirnicama za 6—8 mjeseci, dalje: praha, duladi i razne municije, toliko koliko je potrebno za odbranu svih položaja u isto vrijeme.

U »dvanaestoj knjizi« se Marmon sjeća svog ratovanja sa Austrijancima, kada mu je podijeljen čin maršala Francuske, a u »trinaestoj knjizi« već piše u svojstvu generalnog guvernera novoformiranih Ilirskih provincija. Smjestivši se u glavnom gradu ovih, Ljubljani, prilično se udaljio od Boke, koju uglavnom više ne spominje.

Osvrćući se na privrednu situaciju svojih provincija, napominje da se u Dalmaciji (tj. i u Boki) na postojećem stanju nije moglo ništa promijeniti. Promet soli je inače bio jedan od najvećih izvora prihoda Ilirije, naročito obzirom na izvoz u Tursku. Ovom možemo dodati, da je Kotor bio glavno tržište soli sa Crnom Gorom. Carina je bila jedna vrlo važna stvar, pospiješana i kontinentalnom blokadom — tom Napoleonovom promašenom idejom — kojom je pokušao da privredno slomi Englesku. Time je međutim doveo samo do dirigističke privrede u čitavoj Evropi, baš suprotno francuskom revolucijom izborenom liberalizmu, kojeg je i Marmon smatrao jedino zdravim. Blokadam nije bio ometen samo izvoz evropske robe, nego i uvoz kolonijalnih potrebština. Strogost blokade međutim nije mogla biti nikad apsolutno održana, pa su se carinski propisi svaki čas mijenjali. Tako je brodarstvo bilo ne samo zakočeno, nego brodari sa uvoznom robom nisu unaprijed mogli ni znati kakvi ih nameti čekaju na odredištu. Konfiskacije robe bile su na dnevnom redu, pa se ista prodavala, ponovo konfiscirala i ponovo prodavala. Pokušaj da se barem Trstu da status slobodne luke, nije mogao biti ostvaren. Marmon ovdje već pokazuje ogorčenje protiv Napoleona. Uobraženost je, kaže, bila jedna od njegovih najmarkantnijih osobina: on je u ovom haosu uživao, ravnajući se samo po zadovoljstvu, što mu je pričinjao osjećaj vlastite moći.

U gornja dva poglavlja informirali smo se o Marmonu pretežno iz francuske literature, i njegovih ličnih bilježaka, a to uglavnom važi i za opšte prihvaćeni historijski stav. Ovaj stav se pak nešto razlikuje od onog — recimo tona — što se kod nas o tome može pročitati. Ustvari, ovog neobično sposobnog vojskovođu, ubjedljivog pregovarača, izvršnog administratora, učenog mislioca i ugodnog čovjeka — koga nam najzad čine pristupačnim i sasvim ljudske slabosti, jedva smo još imali prilike upoznati kroz domaću literaturu. Jasno je, da je Marmon morao ostaviti zdvojne uspomene: i to već kod samih Austrijanaca, kojima je ne jednom mrsio konce. Tako se u tamošnjoj literaturi njegov briljantni prodor iz Dalmacije na Grac samo uzgredno spominje, dok se izdižu prolazni vojni uspjesi samih Austrijanaca: na prepadom izvršena osvajanja prije Marmonove najezde — zatim ponovno nadiranje u Dalmaciju iza njegovih leđa — do najzad sasvim izgubljenog rata kod Znojma.

Ali objektivnost zaista traži poznavanje svih mogućih pogleda, pa stoga baš treba da pogledamo još i rezimiranja koja su vršena sa ove strane Debelog Brijega. Izgleda da je za takvu svrhu najpodesniji noviji pregled dokumentacije o ruskoj floti i upravi, objavljen takođe u ovom Godišnjaku, i to baš istovremeno sa prethodnom već citiranom francuskom dokumentacijom.¹⁸

Rusi su dobro ocijenili značaj Boke, u okviru njihove politike spriječavanja prodora francuskih snaga u pravcu Levanta, stavljajući prepreku po liniji Jadran—Krf—Sevastopolj. Ovo se slagalo i sa protivljenjem Bokelja da prihvate francusku vlast, odnosno sa već postignutim sporazumom na Cetinju, za crnogorsku intervenciju u Boki. Ruski komesar na Cetinju, Sankovski, obavijestio je o ovom admirala Senjavina na Krfu, koji je i sa strateške strane našao shodnim da Rusija uzme učešća u ovoj intervenciji, pa se 28. februara 1806. već iskrcao prvi odred Rusa u Herceg-Novom. Pošto se ova prethodnica uvjerila u opštenarodnu saglasnost sa protektorom, Senjavin je prihvatio i neposrednu molbu iz Boke. Vrijednost ove novostecene strateške baze, Senjavin je ovako ocjenio:

Kao luka, bokeljski zaliv je najbolji na svijetu a granice koje ga okružuju su skoro nepristupačne. Pomoću Crnogoraca i malog broja naše vojske, Boka je sigurna od napadača, pa bio on snažan i mnogobrojan.

Bokelji su mu odmah opremili i stavili na raspoloženje, za vojne zadatke, 30 naoružanih brodova sa posadom, dok se na kop-

¹⁸ Vidi u istom svesku Boka br. 3/71; P. Kovačević: »Flota admirala Senjavina u našim vodama — Ruska uprava u Boki (od 28. februara 1806. do 14. augusta 1807. god.)«

nu postepeno sakupilo 5000 crnogorskih i bokeških boraca. Pri tome, Senjavin dobija od cara Aleksandra I slobodne ruke djelovanja — doduše na vlastitu odgovornost: zbog kompliciranih diplomatskih prilika, baš zbog miješanja u izvršenje predmetne tačke bratislavskog mirovnog ugovora. Car nije ratificirao ni naknadni ugovor o ovome, pa se Senjavin najzad otvoreno usprotivio predaji Boke Francuzima — istovremeno kada je Marmon već imao zavezane ruke da zbog toga povede rat sa njime. Senjavin je doduše u ovom svom postupku imao moralnu podršku od strane većine Bokelja, koji su dolazili do njega sa iskazima svoje privrženosti — vrlo naglašeno i prema caru Aleksandru I. To je sve bilo puno emocija: čak do suza. Pri tome su Bokelji, zajedno sa Crnogorcima, i aktivno napadali Francuze po Konavlima, a korsari upadoše i u grušku luku, robeći dubrovačke brodove. U Herceg-Novom je čak uspostavljen i stalni sud za raspodjelu plijena, koji je sasvim redovno otiman od Francuza. Sa svim tim rastao je i zanos za ponovni napad na Dubrovnik — još i pod utiskom uspješne borbe protiv Francuza u junu — što je postajalo ozbiljnom prijetnjom: Hercegovci su se već spuštali do samih predgrađa, a Crnogorci i Bokelji napadali su ka Cavtatu. Energični protunapad Marmona pravo do Herceg-Novog, morao je onda zaista djelovati kao hladni tuš. Senjavin je trebao spašavati svoj obraz. Priredio je gozbu, hvaleći »sve kneževe, sudije i narod«:

Ratnici! Vi ste pokazali odlično junaštvo i hrabrost; vi ste izvršili zadatke u savršenom redu. Drskost neprijatelja koji se usudio da stupi na vašu zemlju strogo je kažnjena. Neprijatelja ste zbunili vašim junaštvom; on je izgubio toliko ljudi da neće moći brzo na mečdan izaći. Čestitam vam pobjedu, srdačno zahvaljujem za blagi postupak prema zarobljenicima i svakako želim da vaša humanost ostane trajna.

Nasuprot ove pobjedničke hvale, stajali su međutim goli fakti: da je ruska vojska naočigled Bokelja okupana u moru, da je Marmon po svojoj milosti i nemilosti palio i žario njihove kuće i da — prilikom ogorčenog i zaista junačkog pokušaja da se ovo spriječi — Rusi ni drugog dana nisu mogli pružiti konkretnu pomoć narodnoj vojsci. Ipak, Senjavinov ton, da su Francuzi tada oslabljeni za napadanje Boke — održao se kod nas još uvijek u pisanjima o tim događajima. Dočim: da se Marmon u vrijeme tog Senjavinovog pravdanja već okrenuo drugim zadacima, o tome iz naše literature ništa ne saznajemo. Pri tome se francuski gubici uglavnom prikazuju zbirno, zajedno sa onima prije Marmonovog protunapada. O vremenu od skoro jedne godine nakon istog — tj. do onda kada su Rusi zatim hladnokrvno izručili te iste bokeške ratnike njihovom neprijatelju — takođe malo znamo. A ne komentariše se u istom svijetlu ni pozniji akt Aleksandra I: koji je Boku bez brige sasvim ostavio Austriji.

Ipak je već bilo slutnji i razmišljanja o proturiječjima rusko-francuskog perioda u Boki: baš na stranicama ovog Godišnjaka.¹⁹ U tome prije svega treba zapaziti fakat, da su u mletačko doba — iza Dubrovačke republike — baš bokeški gradovi i opštine raspolagali najvećim privilegijama: čije je uživanje međutim pripadalo sloju i inače povlaštenih plemića, koji su držali mjesta u municipalnim vijećima. Ovaj društveni sloj je bio, pored najboljih zemljišnih posjeda, i inače dosta imućan. Raspolagao je ujedno sa odgovarajućim obrazovanjem i vodio život na evropskom nivou. Uz sebe je imao — doduše bez aristokratskih privilegija — i sloj uspješno preduzimljivih pa stoga kvalitativno uglavnom izjednačenih građana. Ovaj vodeći sloj je bio, izuzev naknadno od Turaka osvojenog Herceg-Novog i specifičnog Risna, prevashodno katoličke vjere. Niži slojevi pretežno beznačajnog građanstva, bili su međutim već i u Kotoru jako pomiješani sa pravoslavnima. Masa naroda — pravoslavnog i katoličkog — živila je po selima, vodeći »patrijarhalan, primitivan život, protivan novim zahtjevima, uglavnom držan u kmetskoj zavisnosti od gospode«. A privilegije i patrijarhalizam svode se obično na jedan isti imenik: *konzervativnost*.

I baš ovome je povlađivao manifest ruskog guvernera Sankovskog, koji je preuzeo civilnu vlast u ovoj pokrajini »istoga jezika i krvi ruske, što teče po narodnim žilama«: on se prvo obraća sveštenstvu radi povinovanja vlastima, a zatim potvrđuje ranije povlastice opština, zajedno sa ličnim dostojanstvima, pa potvrđuje municipalne statute, kotorski sud i vijeće, te predstavnike gradskih savjeta, pokrajinske glavare, opštinske kapetane i sudije — ne zaboravljajući posebno potvrđivanje grbaljskih knezova — Sankovski najzad obećava sve »kao pod bivšom mletačkom vladom«. Dok za ovako zamišljenu budućnost Bokeljima uopšte obećava vlastitu slobodnu republiku, pod zaštitom ruskog cara i sa potporom Crne Gore — istovremeno obećava Petru I, da će se izvršiti ujedinjenje Boka sa Crnom Gorom u jednu republiku, takođe pod ruskom zaštitom, tako da vladika »svojim duhovnim i političkim uticajem i položajem postać najnezavisniji vladalac u ovome dijelu Ilirika«.

Sve je ovo, na svestran način, bilo u Boki vrlo povoljno primljeno — pri čemu, međutim, ne smijemo zaboraviti jedno: svega 2—3 godine prije gore navedene proklamacije Sankovskog, bila je još na dnevnom redu uporna pobuna grbaljskih seljaka, što je bio »ne samo svojevrсни nacionalno-oslobodilački pokret koji je imao krajnji cilj sjedinjenu Boku sa Crnom-Gorom, nego i klasni, seljački ustanak protiv feudalaca, koji su ekonomski eksploatisali seljačke mase i dovodili ih do krajnjeg nezadovoljstva« (Milutinović). Proklamacija i obećanja Sankovskog, kao da tačno ciljaju na tu još živu prijetnju: Narodu se odvraća pažnja populističkim slavja-

¹⁹ Dr. K. Milutinović: »Boka Kotorska 1797—1815«, Boka br. 8/76.

nizmom (uglavnom i do danas stalno citiranim, obično bez suštinskih, reakcionarnih programskih tačaka) od imperativa za poslušnost prema netaknutoj staroj gospodi.

U kontrastu sa ovim treba da bacimo i pogled na ogorčeno suprotstavljanje Francuzima: Čini se da pri tome nije baš bio odlučujući taj inače tako žarki populizam, jer se privilegisani sloj Bokelja vrlo lako odvratio od takve ideologije prilikom dvokratnog, naizgled vrlo radnog prihvatanja austrijske vlasti.²⁰ Po svoj prilici stoga, jer se aristokratsko uređenje Austrije takođe nije protivilo priznavanju »ranijih povlastica«. Dočim je »Codé Napoléon« (u Francuskoj i danas važeći građanski zakonik), kojeg je Marmon dao primijeniti u Dalmaciji, bio izveden iz ovih prvenstvenih postulata francuske građanske revolucije: *Jednakost svakoga pred zakonom, sloboda ličnosti i imovine, te odvojenost države i crkve.* U poređenju sa ovim — za naše pojmove danas zaista samo po sebi razumljivim, sasvim prirodnim postulatima: postaje nam razumljivo da svojevremene rusofilske izlive dobro treba razlikovati od sklonosti prema Crnogorcima. A isto tako i od mržnje prema Francuzima. Uostalom, sukoba sa Francuzima bilo je i izvan domašaja Crne Gore. Tako je, baš povodom novog ustava što je bio donio zadarski providur Dandolo — kojim su se trebale ukinuti neke srednjevjekovne privilegije — u junu 1807. izbio ogorčeni ustanak u Političkoj grofoviji, što su Rusi jednako podupirali i svojim desantima. Pošto su Francuzi ovaj opasni ustanak uspjeli ugušiti, rasturili su tu staru oblast u okružja Splita, Senja i Omiša. Na opštu mržnju prema Francuzima osvrće se i negdašnja austrougarska literatura, i to vrlo akribijski: na taj način stavljaajući sebe samu u lijepo svjetlo. Tako, u vezi jedne druge značajne pobune

²⁰ U već citiranom prilogu istoriji Crne Gore, L. Tomanović donosi dva karakteristična primjera, za oba austrijska zauzimanja Boke, i to:

U III poglavlju — pred prvu austrijsku okupaciju (1798). — »Dakle 18. jula skupiše se plemići u rečenoj palati (= u Budvi) i tu je pozvan došao Mitropolit. Tu su mu predali pismo, u kom je bila dobrovoljna predaja Nj. V. Caru kao Kralju ugarskome, i htjeli su da se razvije ugarska zastava. Kad su ovo doznali Paštrovići, kao i općinari (Majine, Pobori i Brajići), potrčaše u palac i tome se opriješe, osobito Paštrovići. Plemići su morali popustiti nasilju i prilagoditi se volji jačih i nasilnih, najposlije onih, koji su ih namjeravali prije malo dana možda i ubiti.«

U XXI poglavlju — pred drugu austrijsku okupaciju (1814). — U opoziciji Mitropolitovom pismu ruskom caru, obraćaju se peraška, stolivska i dobrotvska opština austrijskom caru: »Ovo stanovništvo bez Gospodara, sjećajući se očinskih briga V.V. što je imalo sreću da uživa kroz devet godina, u cvatućem stanju trgovine i plovidbe, opet se obrću katoličke opštine onoj slatkoj vladi... da moli V.V. da ih primi u svoje podanstvo. I ako neki privaci pravoslavnih opština iste pokrajine, potaknuti kojim spoljnim uplivom, da se obrnu drugom Gospodaru, ipak ukupno stanovništvo ne želi dugog nego V.V. ... nada se da će naknaditi izgubljeno, i za to prosi...: 1) Da povlastice, prava i slobodine, koje je uživala ista pokrajina do kraja 1805-te, budu potpuno povraćena...«

piše: "Dalmatinski dobrovoljci su malo bajali za primirje (= Znoj-
jam 1809), nego su otjerali francuske posade iz Omiša i Makarske,
pa su u ime Ferenc I (= ugarsko-dalmatinski kralj, odn. Franc II
austrijski car) zauzeli čitav prostor između Cetine i Neretve. Bilo
je to takvo otadžbinsko oduševljenje, kakvo je istovremeno vladalo
samo u Tirolu pod Andrijom Hoferom».

Baš u ovom svjetlu, treba se sjetiti toga, da su Austrija i Ru-
sija, u najzad uspostavljenom miru poslije Bečkog kongresa, os-
tali zajedno u »Svetoj alijansi«: reakcionarnom savezu, što je uspo-
stavio Meternih za nasilnu restauraciju prevaziđenog aristokrat-
skog uređenja Evrope — što je odvelo do daljnjih nemira i revo-
lucija. Ako se sad sjetimo i programa, sa tome odgovarajućim
obecanjima Sankovskog u Kotoru, vidimo da su ovi već bili u apso-
lutnom skladu sa istim restauratorskim koncepcijama. Pa šta je
onda Boka imala očekivati od te buduće »zaštitnice« — od carske
Rusije? Trebamo samo baciti kratak pogled onamo: Već jedno
stoljeće ranije je Petar Veliki sjekao brade zaostalim bojarima,
da bi rusku gospodu barem naizgled modernizirao. Njegov apso-
lutizam je »glajhšaltovao« i rusku crkvu, tako da je narod istu
počeo smatrati »birokratskom vjerom«, masovno se priključujući
raskolničkim sektama (neki su se klanjali pred bistom Napoleona!)
— koje su imale jednu zajedničku crtu — antiklerikalnu nastroje-
nost, dok su samog cara smatrale antikristom. I to iz dobrih raz-
loga, jer su pravoslavni popovi bili prinuđeni pisati »izvještaje«,
srozavši se tako na obično denuncijanstvo. Filozof Solovjov (1853—
1900) je takvu »oficijelnu crkvu« i otvoreno napao: oštro je razli-
kujući od narodne pobožnosti. A sam Napoleonov pohod na Mo-
skvu — odnosno saveznički pa i ruski protunapad do Pariza —
rezultirali su dalekosežnim uticajem na nazore samih Rusa, koji
su se među sobom podijelili: na konzervativne »slavofile« i na-
predne »zapadnjake«. Politički, ovo je djelovalo kroz poznatu za-
vjeru dekabrista — kojima se pripadao i pjesnik Puškin (1799—
1837) — napredno zadojenih mladih ljudi, pretežno oficira, čiji je
revolt zatim ugušen u krvi. Kulturni otjelovitelj slavofila je bio
mistično nastrojeni Dostojevski (1821—1881), dok za zapadnjake
stoji kritični realist Tolstoj (1817—1875), koji je prilikom jednog
od oštih razmimoilaženja sa Dostojevskim — u Baden-Badenu —
nadraženo dobacio: »ja sam Nijemac!«²²

Ali da se vratimo u Boku: Kada su se pred kraj napoleon-
skih ratova Boka i Crna Gora, vlastitom voljom bez Sankovskog

²¹ Az Osztrák-Magyar Monarchia trásban és képbén — »Az Osztrák Ten-
germellék és Dalmácia«, Budimpešta 1892.

²² Charles Morazé: »Historija čovječanstva — kulturni i naučni razvoj«
— svezak 5, knjiga 3: »Rusko carstvo« — posrijedstvom UNESCO-a 1969,
u Zagrebu.

Alfons Schäfer: »Deutsch-russische Begegnung in Baden« Oberrheinische
Studien II, Bretten 1973.

i Rusa, zaista ujedinili — pa se vladika opet obratio Aleksandru I za rusku zaštitu — dobio je otriježnjavajući odgovor, sada u smislu pogodbi na Bečkom kongresu: »Riješio sam da je (= Boku) vratim Austriji...» Tako, sav onaj svojevremeni rusofilski populizam u Boki, što još uvijek izvire iz citata tadašnjih spisa i proklamacija, ostaje samo kao jedna groteskna uspomena. No ne smijemo suditi o tome iz našeg vremenskog odstojanja: tadašnji ljudi su imali pred sobom samo uspomena, koje su ostale od Marka Martinovića učitelja ruskih pomoraca — do baš u to vrijeme umrlog admirala Marka Vojnovića: osnivača ruske crnomorske flote i svojevremenog Senjavinovog pretpostavljenog. Štaviše: trebamo respektirati tadašnje rane izraze vlastite nacionalne svijesti. Ovo je međutim baš bilo potstaknuto iz onih prosvjetnih shvatanja, koja su vodila francuskoj revoluciji.

Zaokolivši ovako, štošta nas opet upućuje na Marmona: i to na njegove zaključke o stanju u Dalmaciji i uzrocima opšte mržnje protiv Francuza. Bitnu ulogu je u tome igralo — kaže — neprosvijećenost i zaostalost naroda, što je slušao svoju, napoleonskim građanskim zakonima razvlašćenu i zato nezadovoljnu vlastelu i glavare, koji su sa druge strane bili poduprti austrijskim i ruskim intrigama, a što je sve još brljano i za nove prilike nekompetentnim, ali još nepromijenjenim mljtačkim upravnim aparatom. U Boki je — uslijed zakašnjelog dolaska Francuza — zaista mogao doći do plastičnog izražaja jedan element ove kritike, i to baš ono intenzivno i pregnantno rusofilsko parolaštvo — koje je izgleda uspješno prekrilo inače i tada aktuelne, druge društvene probleme: kao što je mogla biti i sklonost naroda u Boki prema jednostavnoj, neposrednoj demokraciji u Crnoj Gori.²³

Međutim, ne treba da sve ovo ostane tako napisano, kao neka bezuslovna hvala te francuske okupacije u Boki. Francuzi su tu donijeli svoja nova društvena pravila isuviše naglo i radikalno (sjetimo se da se Marmon za ovo bavio i drugim mislima), u jednu sredinu koja na to još nije bila spremna, pa se tome pretežno i protivila. Viši sloj Bokelja je odbijao »jakobinsko« građansko uređenje — dok narod na brzinu još nije shvatao nove slobode koje su mu se time nudile. Naprotiv, nalazio je ugroženim baš one patrijarhalne spona, koje su do tada uređivale način života. Kroz »obezvlašćenje« pa time nastalu privrednu nezainteresiranost višeg sloja, poremećeni su i privredni tokovi, opet uglavnom na štetu naroda: a sve to u okviru opšteg opterećenja ratom i ometene plovidbe Jadranom, odnosno Napoleonove besmislene kontinentalne blokade uopšte, koja je paralizirala baš brodarstvo — glavni

²³ Na primjer, P.V. Kovačević u svom radu »Grbalj« (Kotor 1964) navodi da su neki Grbljani tražili od Sankovskog da smijeni upravo potvrđene kneževce, jer oni »... ne hoćahu slušati ni o zakon carskom ni vladiku, već baštine i aspre uzimahu, a žene od muževa raspušćivahu i govorahu: mi smo cari i patrijarhi i vladike, ni bog vam bez nas neće pomoći.«

izvor blagostanja Bokelja. Sve ovo je povrh toga bilo opterećeno i utjerivanjem teške ratne kontribucije, kao i zavođenjem — za Boku tada nepojmljive — vojne obaveze. Ovo se onda naravno vraćalo Francuzima i kao neposredna odbojnost, i to naročito kada je njihovo prisustvo oslabilo, za vrijeme rata sa Austrijom 1809. godine. Bokelji su nastavili da se bratime sa eto tako slobodnim Crnogorcima, koji su sada opet mogli upadati ovamo, pa je francuska vlast zabranjivala takve dodire, uz prijetnju vojnog suda.²⁴ Iz istih razloga, vojnicima je tada zabranjeno da se udaljavaju od utvrđenih mjesta i preporučeno, da budu stalno naoružani i spremni za brzu odbranu. Gradske kapije su zatvorene pred zalazak, a otvarane po izlasku sunca, te kroz tako dugo zatvorene kapije nije mogao biti propušten niko, pod nikakvim izgovorom. U Boki je tada vladalo maltene opsadno stanje.

I tačno prema Marmonovom sagledavanju stvari: Francuska epizoda je baš najviše škodila u Boki — kroz objektivnu propast bokeškog pomorstva, od čega se ovaj kraj više nije oporavio, sve do najnovijeg doba. Jedan kratak osvrt na ovo²⁵ ostaje još neophodan radi cjeline: Cvatuće bokeško pomorstvo u mletačko doba, još nije bilo prekinuto prvim dolaskom Austrijanaca. Zna se čak tačno, da su neke prećanske trgovačke kuće i brodovlasnici, od 1794. do 1805. učtverostručili svoj promet. Nagli pad poslova ovih porodica desio se baš 1806. godine — upravo sa dolaskom Rusa u Boku ili Francuza u Dalmaciju. Rusi su prema tome zatekli bokeško pomorstvo još u vrlo dobrom stanju: Senjavin, koji je baš zahvaljujući Bokeljima tada zavladao Jadranom, konstatuje oko 400 odlično opremljenih patentiranih brodova, sa posadom od 5000

²⁴ Narcedba je donešena u Kotoru 23. 1 1809. Vidi, M. Zloković: »Herceg-Novi od pada Mletačke Republike do Bečkog Kongresa (1797—1815)«, Boka, br. 4/72.

²⁵ Zbirka ovdje odabranih detalja uzeta je iz knjige: »12 vjekova Bokeljske mornarice«, Beograd 1972. Inače, u Tomanovićevoj već češće citiranoj 1922. god. izdatoj knjizi o događajima u Boki Kotorskoj 1797—1814: on se preko 23 strane bavi sa pripremnim okolnostima prve austrijske prezencije (1797), koju zatim (1797—1806) raspravlja preko 36 stranica; sedamnaestomjesečnom ruskom prisustvu (1806—1807) posvjećuje 32 stranice; dočim razmatranje sedmogodišnje francuske okupacije (1807—1813) vrši samo preko jedne-jedine stranice, uz još neke napomene i u pogovoru. Ostatak knjige, još dvadesetak stranica, posvećen je okolnostima izbacivanja Francuza iz Boke, ujedinjenju sa Crnom Gorom i pogledima na drugi dolazak Austrijanaca 1814. godine. Ovakvo, sasvim simptomatično zapostavljanje francuskog djelovanja u Boki — nasuprot nesrazmjerne naglašenosti kratke ruske epizode — ostalo je pregnantno u literaturi sve do danas. Tomanović međutim ukazuje na potrebu arhivskog istraživanja francuskog perioda. Ovome možemo dodati: Za vrijeme talijanske okupacije, bio je sav mletački do kasnijeg austrijskog arhiva iz prve polovine prošlog vijeka — bačen u drvarnicu suda u Herceg-Novom. Autorov otac je kao zatvorenik u istom sudu, otuda mogao ponešto spasiti, pa se ti papiri sada nalaze kod Magyar Čabe u Zelenici. Inače neznatnu arhivsku građu francuskog perioda u Herceg-Novom, obradio je i objavio M. Zloković u »Boki« br. 4/72, upućujući i na neka druga novija istraživanja.

slavnih pomoraca. Prilikom dolaska Francuza u Boku 1807. godine, ova flota je još uvijek bila netaknuta, ali su tokom slijedećih sedam godina oštećena dva glavna faktora: brodovi i dio kapitala, a paralelno je počela i jaka migracija pomoraca. Dočim oni što su ostali kod kuće, protivili su se pretežno uklapanju u francusku mornaricu. Mada su bili veoma poželjni: pa su stoga i prisilno mobilizirani. Istovremeno: stalno privezani ili usidreni drveni brodovi počeli su trunuti, ili su bili demolirani od nevremena. Povrh toga, taksa koja je teretila te plovne objekte — što više nisu uredno privređivali — značila je gubitak njihovog vlasništva već za četiri godine.

Ipak izgleda, da su se nekako održale veze sa Rijekom, jer su se tamošnji trgovci za ovo naročito brinuli, i to uprkos jakih smetnji od strane engleskih ratnih brodova i njihovih korsara, što su imali svoju bazu na Visu. Marmon je zamrlu trgovačku mornaricu mobilizirao 1809. godine — pa se pokazalo da je Boka tada mogla staviti pod jedra još samo 94 broda duge plovidbe — dočim se do 1814. godine i ovaj broj spustio na svega 50. Saldo gubitaka bio je dakle, za svega jednu deceniju: 350 patentiranih brodova! A grcalo se pored toga i pod neodrživim teretom novčanih kontribucija, pa su pojedine familije počele da zapadaju u teške dugove. Ništa manje nego i čitave opštine: Prćanj je, iznemogavši pod tim teretima doživio i to, da su mu Francuzi rasprodali srebro iz riznice župne crkve, konfiskujući i fond za gradnju novog hrama.

Međutim, nisu se svi Bokelji suprotstavili Francuzima. U svjetlu dosadašnje literature, moramo se međutim zapitati, da li su oni koji se — baš zbog njihovih izvanrednih kvaliteta — uzgred ipak spominju, bili na neki način loši narodnjaci? Šta ih je navodilo, šta su mislili ovakvi Bokelji:

— Pasko Luković iz Stoliva postavljen je 1808. godine za zapovjednika »La Brenta«.

— Kapetan Visković iz Perasta plovio je pod francuskom zastavom: dobio je pohvalu zbog junačkog držanja protiv Engleza.

— Kapetan Đurović iz Prćanja, pismeno je pohvaljen zbog okršaja sa jednim engleskim brodom, znatno jačim od njega.

— Marmon je 1809. godine osnovao jednu nacionalnu obalsku stražu, kao dopunu svojim nedovoljnim regularnim vojnim snagama. Dozvolu za postavljanje takvih gardi dodjeljivao je kao odlikovanje: privilegije koje su se time sticale bile su više častne nego korisne. Učesnici su se čak opremali o svom trošku. Marmon ovo podvlači i anegdotom: Jedan mladi svećenik u Rovinju, žalio mu se za izbor svog zvanja, objasnivši: »S vremenom se mijenjaju ideje. Prije se htjelo biti pop, a sad svako želi da postane gardist.« Bokešku gardu je Marmon po kvalitetu uporedio samo sa dubrovačkom i zadarskom.

— Za Nikolu Živkovića, načelnika hercegovačke opštine, smatralo se da je zagovarač francuskih reformi: Tako, 14. januara 1811. pucalo se na njegovu kuću, pa je bio ranjen.

— Kapetan Krsto Radimiri iz Dobrote, izdržao je 1811. godine borbu sa 7 engleskih ratnih brodova između Brača i Hvara. Od 11 ljudi posade, poginulo mu je ili ranjeno 10, a i sam je bio ranjen. Za ovo je 1817. godine dobio krst Legije časti, od francuskog kralja Luja XVIII. U Dobroti mu je spjevana i pjesma.

Ali da ne budemo nepravedni prema drugoj — svakako pretežnijoj strani — evo i otuda nekoliko nehomičnih primjera: Joko Crnogorčević iz Baošića nosio je pisma Sankovskog i vladike na Krf, a u povratku pilotirao rusku flotu u Boku, pa je zatim korsario pod ruskom i potom pod engleskom zastavom. Ilija Crnogorčević je takođe korsario, a Luka Crnogorčević je istovremeno bio kapetan »Novske komunitadi«. Đorđe Vojnović iz Herceg-Novog postao je komandant narodne vojske. Za Ruse su još korsarili: Spiro Lipovac, Simo Zelalić, Marko Radimiri, Mihajlo Vučetić, Đorđe Stojković, Marko Pješivac i Božidar Cicović. U ruskom desantu na Korčulu i Brač učestvovao je Grbljanin, kapetan Jovan Vukotić, pa je odlikovan sabljom. Ovo su bili kvalificirani brodari pod ruskom zastavom; bokeški suvozemni borci su izgleda u prvom redu bili Krivošijani i Kruševićani, uz nešto Grbljana, Sutorinjana i drugih.

Nazire se nekako, kao što smo već istakli za samu Rusiju, takođe izvjesna konzervativna i napredna idejna divergencija u Boki. Najvjerovatnije je da oni što su stali uz Marmona — tj. nisu bili rusofilni konzervativci — ustvari nisu prosto htjeli služiti Francuzima, nego su prije svega bili saglasni sa njihovim reformama: sa idejama tada mlade i napredne buržoazije. Čemu se međutim protivila klasa, koja se trudila da sačuva svoje feudalističke privilegije, a koja je našla potporu u nemušto nezadovoljnoj masi, kojoj je stalno intonirana populistička retorika. Simptomatično je pri tome da se iz njedra te iste stare gospode, u pogodnom momentu, mogla iscauriti i jedna austrofilna frakcija, kojoj je međutim isto nedostajala šira baza.²⁶ Glavna ličnost ove alternative,

²⁶ Pčraško opštinsko vijeće konstatira 23. augusta 1807: »Pošto su se Bokelji sjedinili sa Crnogorcima, sađoše Crnogorci pod upravom Nj. E. Gospodina Petra Petrovića Mitropolita Crnogorskog, odbiše od ovih granica hrabro i energično francuske trupe, u opštem interesu, zanešeni patriotskom vatrom, predadoše se zaštiti i podanstvu Ruske Carvinc, koja im je poslala neposrednu pomorsku pomoć i suboputne trupe, pod čijom smo vladom bili u toku sedamnaest mjeseca. Kroz to doba s nama se postupalo sa očinskom dobrotom, ne vrijedajući naše povlastice starinskih naših zakona (!), ostajući u našem miru, zaštićeni i upravo obezbijedni Ruskom Vladom od Crnogoraca i pravoslavnih Bokelja...« Ovaj citat prepisan je iz XX poglavlja Tomanovićevođ djela. Dalje, Tomanović u XXI i XXII poglavlju izlaže vladini obiraćanje Aleksandru I za rusku zaštitu nad 1813. godine upravo sprovedenim ujedinjenjem Boke sa Crnom Gorom. Sadržaj odgovara što je primio, navodi P. Butorac (Boka Kotorska nakon pada Mletačke republike do Bečkog Kongresa, Zagreb 1938): »...pozivjem Vaše Preosveštenstvo... da upotrebite Vaš upliv, da se stanovništvo Boka Kotorske skloni pokoriti

treba da je bio Petar Luković, koji je u ime svojih jednomišljenika iz Stoliva, Dobrote i Perasta, 22. februara 1814. caru Francu II lično predao molbu sa pozivom da Austrija opet zauzme Boku. Bez obzira na odgovarajući diktat Bečkog kongresa, dobro znamo rezultate: teška stagnacija čitavog kraja tokom XIX vijeka.

Nažalost, dosadašnja istraživanja su se uglavnom ograničila na idealizirajuću tradiciju rusofilnog aspekta u Boki. Istorija Boke je međutim mnogo interesantnija, tj. složenija, da bi se baš ova njena epizoda mogla smatrati na takav način prosto zaključnom. Takvim pojednostavljenjem se već zapalo u stalna ponavljanja, koja nikuda više ne vode, mada stoje u očiglednoj kontradikciji sa drugim, manje-više zapostavljenim istraživačkim aspektima. Tako je to još i na pragu dvjestogodišnjice one dalekosežne društvene promjene, koju je izazvala baš francuska revolucija, i koja je u međuvremenu postala samo po sebi razumljiva tekovina savremenog života.

Možda će ovim predložena teza o diferenciranosti društvenih odnosa baš one, nimalo beznačajne, možda čak i odsudne decenije u Boki, moći biti kritično produbljena, ako se priđe analizi životnih okolnosti gore imenovanih pa i manje spominjanih ličnosti, zajedno sa njihovim porodičnim i širim društvenim okolnostima. I to bi bilo sredstvo, kojim će se najzad *stvoriti jedna stvarna i plastična slika društvenog razvoja u Boki* — i to oduzdo iz samog naroda. Taj razvoj je sasvim sigurno — nimalo drugčije nego inače u Evropi — našao svoju okretnu tačku baš tada, kada je i k nama nemilosrdno prodro epohalni prelom francuske revolucije, makar i posredstvom bonapartizma. Pregnantni nosilac ovog bio je guverner Ilirika — Marmont — čovjek slobodnog duha, bez zadojenosti bonapartizmom...

se odluci savezničkih država, uvjeravajući ih da će prava i povlastice, što su oni uživali od najstarijih vremena biti potpuno sačuvani...» Radilo se o predaji Boke Austriji koja je — isto kao Rusi — obećavala kontinuitet sred-njevjekovnih i mletačkih staleških privilegija. Uporedi sve ovo i sa fusnotom ²⁰.

Zusammenfassung

NAPOLEONS FELDHERR MARMONT IN BOKA

Zoltan MAGYAR

August von Marmont Herzog zu Dubrovnik (1774—1852), war einer der glänzendsten Feldherren der napoleonischen Kriege, der seit Belagerung Toulons (1793) bis Fall von Paris (1813) dem berühmten Korsikaner diente. In Jahren 1806—1809 stand er als General-Chef in Dalmatien, wo er zunächst gegen den Russen — die Boka 1806—1807 besetzt hielten — und gegen dessen Verbündeten den Montenegroer und den Bokaiër selbst kämpfte, die von den Franzosen besetzten Dubrovnik bedroht hielten. Für seine Erfolge — und zwar nachdem Russland doch verträglich übergab die Bucht — teilte ihm der Imperator den Titel »duc de Ragusa« zu. Im Jahre 1809 nahm Marmont, mit seinem Dalmatinischen Heereskorpus, an der Seite der französischen Grossen Armee, im Kriege gegen Österreich teil; wobei er selbst den Waffenstielstand erpressen konnte, und deshalb zum Marschall Frankreichs befördert wurde. Zugleich ist er zum Generalgouverneur der neuzusammengelegenen »Illyrischen Provinzen« ernannt worden die, nebst Triest und Umgebung, ganz Slowenien, wesentliche Teile Kroatiens und die ganze Küste bis Budva umfassten. Seine hervorragenden Verwaltungsleistungen, nebst berühmt gewordenen Strassenbauten, sind allerdings mit katastrophalen Rückgang des Schiffsverkehrs und sonstigen wirtschaftshindernden Kriegselastungen behaftet — die besonders in Boka die schlimmsten Erinnerungen auf die siebenjährige französische Besatzung zurückliessen. Die Ende dieser Besatzung erlebte aber Marmont nicht hier. Er wurde schon im Jahre 1811 nach Portugal gegen die Engländer abgeordnet, um dann den Niedergang Napoleons in Deutschland und Frankreich, wieder auf dem Felde, durchmachen zu müssen.

Marmont leistete zuletzt einen hervorragenden, hochgebildeten Beitrag zur Geschichte des napoleonischen Zeitalters, mit dem Niederschrift seinen umfangreichen Lebenserinnerungen. Eine deutsche Übersetzung: »Memoiren des Marschalls Marmont« (Potsdam 1857) diente als Unterlage der vorliegenden Aufsatzes — da durch den alten, feindlichen Einstellungen zu seiner Person, diese Niederschriften hierzulande nur bruchteilhaft und oft mit ungenügender Objektivität behandelt wurden. Nun sind im Wortlaut übersetzt Marmonts alle Betrachtungen über Boka, samt Erläuterungen der übrigen Zusammenhänge. Dabei sind auch Versuche angestellt: Hinweise zu geben auf andere Ursachen des damaligen Franzosenhasses — bzw. Russen- oder gar Österreicherfreundlichkeit — die durch Interessenkonflikte des lokalen Adels und patriarchalisch-rückständigen Bevölkerung zustande kämen, gegenüber spurenhaften Bestrebungen auch einer fortschrittlich-bürgerlichen Bevölkerungsschicht. Es wird unübersehbar, daß die Russen (und später auch der metternichsche Österreich) die konservative Einstellung der damaligen Bokaiër förderten, die sich meistens durch die neuen Ideen der französischen Revolution bedroht fühlten. Sogar Marmonts Gedanken weisen auf diese Umstände hin.